

zise

Toldhistorisk Tidsskrift

Nr 1

1985

8 årg



Zise, også skrevet cise og sise, er på ældre dansk den folkelige betegnelse for accise.

Før o. 1660 omfatter accisen en broget buket af forbrugsafgifter og forhøjelsestold. Herefter betegner accisen officielt kun en havneafgift, mens forbrugsafgifterne benævnes konsumtion. I den folkelige bevidsthed hang betegnelsen accise imidlertid fast ved forbrugsafgifterne og anvendes synonymt med konsumtion (jf »accisebod«).

Medlemskab af Toldhistorisk Selskab tegnes ved henvendelse til Toldhistorisk Selskab, Amaliegade 44, 1256 København K.

Kontingentet er 48 kr årligt for enkeltpersoner, 500 kr for institutioner og firmaer.

Biblioteksabonnement på ZISE koster 48 kr pr årgang og tegnes sammesteds.

ZISE udsendes 3 gange årligt med ca 40 sider pr hæfte.

ZISE - Toldhistorisk Tidsskrift, er medlemsblad for Toldhistorisk Selskab, stiftet den 24. oktober 1977. Bestyrelsen består af følgende medlemmer:

Tolddirektør C.A. Nielsen (formand)
Sognepræst Arne Hægstad (næstformand)
Overtoldassistent Gunnar Jakobsen (sekretær)
Overkontorassistent Karin Christensen, Frederikshavn (kasserer)
Dr. phil. Anders Monrad Møller (redaktør)
Vicedirektør Kaj Elkrog
Departementschef Paul Gersmann
Toldassistent I Aage E Hansen, Padborg.

Manuskripter der ønskes optaget i ZISE sendes til redaktøren Anders Monrad Møller, Grønsemose Allé 18, 2400 København NV eller sekretæren Gunnar Jakobsen, Toldbiblioteket, Amaliegade 44, 1256 København K.

Manuskripter bør - om muligt - være maskinskrevne, med ekstra linieafstand og en margen på ca 6 cm.

Forslag til illustrationer og billedtekster må meget gerne medsendes.

Redaktionen påtager sig intet ansvar for indsendte manuskripter, og forfatteren bedes derfor beholde en kopi.



Toldinspektør S.A. Ballisager.



Thelma Jexlev

Besættelsestid og toldregnskaber

Svend Aage Ballisager, født 1914, forhen-værende toldinspektør i Randers, skriver i dette nummer om sin tid som toldassistent i Ebeltoft under besættelsen, hvor han med sin chefs stiltiende billigelse var stærkt involveret i det illegale arbejde. På grundlag af notater, som i sin tid blev gemt godt af vejen på toldkamret i Ebeltoft, har Ballisager kunnet give en meget nøje beskrivelse af sin egen og andres færden i den bevægede tid for fyrré år siden.

Thelma Jexlev er cand.mag. i historie og dansk 1947, fra 1947-48 kandidatstipendiat i Norge, hvor hun arbejdede med norsk centraladministration i det 18. årh. Fra 1948 til 1962 amanuensis med tjeneste ved Diplomatarium Danicum og som historisk konsulent ved forarbejderne til en gammel-dansk ordbog. Siden 1962 har Thelma Jex-

lev været arkivar ved Rigsarkivet, fra 1977 knyttet til 1. afd. som leder af middelaldersektionen. Thelma Jexlev har her især beskæftiget sig med ældre regnskabsmateriale og har skrevet en lang række artikler om arkivalier og arkivforhold - i Zise 1982 om »Told og sise i middelalderen«.

Endelig har Zises redaktør, Anders Monrad Møller, bidraget med en lille smagsprøve på, hvad man kan hente ud af toldarkiverne.

Toldassistent ved et lille toldsted under besættelsen

Af Svend Aage Ballisager

I forbindelse med min udtræden af toldvæsenet efter 50 års tjeneste skrev personalet ved Randers Distriktstoldkammer i Dansk Toldtidende bl.a., at jeg under min tid som toldassistent i Ebeltoft kontrollerede legal trafik om dagen og organiserede illegal trafik i nattetimerne.

For den yngre generation kan en sådan karakteristik måske forekomme lidt mærkelig, hvorfor jeg nu - 40 år efter det passerede - vil forsøge at beskrive, hvorledes jeg oplevede at være toldassistent i Ebeltoft i krigsårene og samtidig gav mig af med illegalt arbejde.

Den 1. august 1941 blev jeg forflyttet til Ebeltoft, hvor jeg skulle afløse toldassistent A. Holst, der var blevet forflyttet til København, hvor han senere avancerede til overtoldkontrollør. Ebeltoft toldsted havde som chef toldforvalter S.E. Aasted, som også var konstitueret amtsforvalter for Ebeltoft Amtstue, et dengang meget eftertragtet embede, idet der foruden det faste honorar var en hel del sportler at hente i forbindelse med amtstueforretningerne.

Toldkamrets personale bestod i øvrigt af en toldbetjent samt en kontorarbejder, som den tids kontorlærlinge kaldtes. End-



Ebeltoft toldkammer, opført 1920. (Toldmuseet).

videre var der undertegnede. Jeg havde egentlig håbet, jeg kunne være blevet i Horsens, men da det var et eftertragtet toldsted af ældre kolleger, måtte jeg tage forflyttelsen til Ebeltoft, hvilket jeg aldrig siden har fortrudt, da det skulle vise sig at blive nogle både gode og spændende år i den lille købstad. Jeg blev budt velkommen af toldforvalter Aasted, som var en umådelig flink og forstående chef, hvilket jeg senere skal komme ind på. Min kone og jeg bevarede da også kontakten til både hr. og fru Aasted indtil deres død for ikke ret mange år siden.

Den første opgave jeg blev stillet over for, straks jeg var mødt til tjeneste, var at tage ud til Øerhage stenleje, for at ind- og udklare et par tyske småskibe, som lastede stenmaterialer til Tyskland. Det var en opgave som vel nok kunne have været varetaget af en toldbetjent. Desværre var den pågældende toldbetjent ikke særlig rask, han havde et dårligt hjerte, og kunne som følge deraf ikke påtage sig de undertiden ret anstrengende ture.

Udfyldningen af ind- og udgående generalangivelser, blev foretaget af toldassistenten, der var ingen skibsmæglere i Ebeltoft til at varetage den slags forretninger.

Det, jeg startede med den første dag, skulle vise sig at blive en næsten daglig foreteelse de næste par år, så jeg blev efterhånden helt ferm til at tale plattysk. Senere tog trafikken en del af, idet Aarhus Sten- og Gruskompani, som ejede anlægget ved Øerhage, åbnede et nyt udskibningsanlæg ved Gjerrild i Grenå tolddistrikt, som kunne modtage lidt større skibe.

Alle stenmaterialerne blev sendt til Tyskland, og var dengang et led i tyskernes opbygning af »Atlantehavsvolden«, som dog alligevel ikke kunne holde ved de allieredes invasion. Proceduren ved ekspeditionen af disse skibe foregik på den måde, at bestyreren ved Øerhage stenleje ringede til toldkammeret og meddelte, at nu havde man et eller to skibe, som lå klar ved siloanlæg-

get til lastning. Det blev så aftalt, hvornår jeg kunne være til stede.

Stenmaterialerne blev ved hjælp af et hængebaneanlæg transporteret ud til en stor silo, opdelt i forskellige rum, alt efter materialernes finhedsgrad. Denne silo var placeret ca. 200 meter fra kysten, og de første par år var det kun muligt at komme ud til siloanlægget ved hjælp af en fladbundet pram, som blev roet af »Valde«, der var arbejdsmand og passede siloerne. Senere blev der etableret en ret primitiv hængebro, så man slap for roturen, som i stormvejr godt kunne give nogle slemme sprøjt på een, i hvert fald gik der ikke ret lang tid før min guldtressede uniformshue bar tydelige mærker af saltvand.

De første år havde vi en bestemt vognmand, Niels Sørensen, til at befordre mig de 8 km fra Ebeltoft til Øerhage. Efterhån-



Hængebanen ved Øerhage stenleje, der transporterede stenmaterialer til siloen.

den som der blev mangel på bilgummi og selv om bilen var blevet monteret med gas-generator, var det ikke altid man kunne regne med at blive befordret i bil. Til sidst måtte jeg derfor tage turen på cykel, og jeg var så heldig efter ansøgning at få bevilget et nyt cykeldæk med måneders mellemrum. Der var grusvej det meste af vejen, så et dæk af den kvalitet, man kunne få dengang, blev hurtigt slidt op. En enkelt gang holdt det kun i 3 uger.

Skibene skulle betale for befordring, timepenge og eventuelle diæter. Men da skipperne ikke var i besiddelse af danske penge - de havde sikkert købt proviant og andre fornødenheder for de penge, de kunne få udbetalt for fragt - bevirkede det, at jeg måtte betale vognmanden for kørsel af egen lomme og derefter sende regningen på kørsel, timepenge og eventuelt diæter til en skibsmægler i Århus, Odense, København eller en anden by, og efter ca. 8 dages forløb fik jeg pengene tilsendt på postanvisning. Sådan var det dengang. Det skal dog siges, at det sidste årstid af krigen blev havnefogeden i Ebeltoft involveret i disse betalinger, idet han kom til at optræde som en slags skibsmægler for de skibe, som anløb havnen, forinden de blev lastet. Da krigen

sluttede havde han flere tusind kroner i klemme hos tyskerne, da han også beregnede sig et mindre mæglersalær.

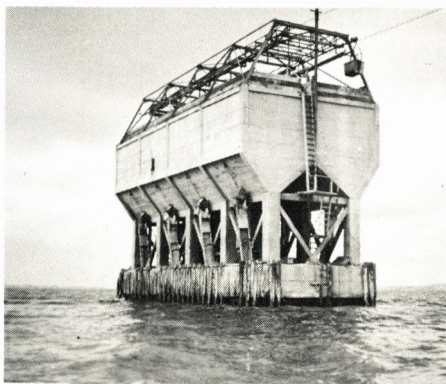
Der kom selvfølgelig også andre skibe i Ebeltoft havn end de, der skulle laste sten. En gang imellem kom en båd med kul eller koks til Ebeltoft Kul Kompagni og een gang om ugen kom paketbåden »Hafnia« eller »Vera« med stykgods fra København, fremmede og frigjorte varer på blå passersedler og til tider toldgods, hovedsagelig kemikalier til A. Knudsens Garveri- og Læderfabrik. Desuden blev der udskibet en del tørv til Samsø.

Det var toldbetjentens opgave at føre tilsyn med havnen, hvilket han omtrent kunne gøre hjemme fra sin private bopæl. Han beregnede vareafgift af det gods, der kom på de blå passersedler samt vareafgift af fisk, som fiskerne solgte til de to fiskeeksportører, der havde til huse i fiskerihavnen. Endvidere skulle toldbetjenten selvfølgelig forrette almindelig budtjeneste, hejse flaget på flagdagene og om vinteren sørge for fyring i kakkellovne på toldforvalterens kontor og på regnskabskontoret. Han var en ret omgængelig mand at samarbejde med. I fritiden interesserede han sig meget for hypnose, og skulle efter sigende være god til denne kunst.

Kontorarbejderen tog sig af ind- og udgående toldbog, maskinskrivningsarbejdet, udfærdigelse af lister over anmeldte virksomheder samt udsendelse af angivelser til virksomhederne m.v. samt kasseforretningerne.

For mit vedkommende var der selvfølgelig en hel del andre opgaver end ekspeditionen af de tyske skibe ved Øerhage, som dog meget ofte slog ens dag i stykker.

Det skete også nu og da, at jeg måtte være behjælpelig med at skrive et skibsskøde, når en lokal fisker handlede sig til et andet fiskerfartøj. Honoraret for et sådant arbejde var meget beskedent, 5-10 kr eller også i form af naturalier, som kunne bestå af en laks eller en pæn portion dejlige ål.



Siloen, hvor skibene lastede og hvor vi lossede båden med våben m.m. fra Sverige.

Af de mere toldfaglige opgaver var bl.a. restaurationsvirksomhederne, som skulle kontrolleres, og så var der først og fremmest virksomhederne anmeldt i henhold til lov nr. 100 af 27. marts 1940 om midlertidige forbrugsafgifter m.m., herunder omsætningsafgift af manufakturvarer m.v. også kaldet »Kludeloven«.

Afgiftspligten omfattede:

- a) Guld-, sølv- og platinvarer, herunder alle varer helt eller delvis af ægte metaller samt forgyldte eller forsøvede varer; endvidere ædelstene og halvædelstene,
- b) Ure af enhver art,
- c) Varer fremstillet af læder og skind - undtagen skotøj - samt varer af fiberpap o. lign., der almindeligt finder tilsvarende anvendelse som lædervarer,
- d) Garn, tråd, metervarer, tæpper og andre afpassede stykker, trikotage, hatte og klædningsstykker af enhver art, pyntfjer, kunstige blomster, knapper og andre besætningsartikler eller tilbehør til klædningsstykker, pelsværk af enhver art, paraplyer, parasoller; endvidere linoleum, voksdug o. lign. samt i øvrigt manufakturvarer af enhver art.

Afgiften udgjorde 10 pct. af omsætningen af varer direkte til forbruger i virksomhedens detailudsalg og 15 pct. af den øvrige omsætning, d.v.s. ved salg direkte fra grossist til forbruger, hvorimod salg til anmeldte virksomheder var afgiftsfri. Da det var et begrænset vareområde som var omfattet af afgiftspligten, gjorde det ikke kontrollen lettere, og kan slet ikke sammenlignes med den nuværende »Momslov«.

Det var et virksomhedsområde, man ikke havde beskæftiget sig med, da jeg kom til Ebeltoft. Da andre opgaver tog en stor del af min tid, mente toldforvalteren, at vi skulle se, om vi ikke kunne få en afløsningsassistent et par måneder, så vi kunne

få foretaget kontroleftersyn indenfor dette område.

Vi fik afløsningsassistent A.C. Nissen fra Haderslev, nu pensioneret toldinspektør, til assistance i 2 måneder i 1942, og det gav i høj grad resultater.

Der blev skrevet mange rapporter - ikke mindst på brugsforeninger - som var ret lette at kontrollere, idet alle indkøbsfakturaer var forsynet med udsalgspriser. Det springende punkt var gerne, hvor stort varrelageret havde været ved lovens ikrafttræden, men som regel fandt man frem til begyndelsesbeholdningen, og værdien af lageret på kontroltidspunktet kunne man altid tælle op.

Grunden til at så mange virksomheder måtte efterbetale afgift, hvortil kom en større eller mindre bøde, skyldtes for det meste en sløset regnskabsførelse.

Loven hjemlede imidlertid ret til at toldkamret kunne ansætte omsætningen efter et skøn, og dette blev i langt de fleste tilfælde accepteret af virksomhederne.

Et kapitel for sig var de større eller mindre skræddervirksomheder. Dengang fik mange endnu syet tøj hos en skrædder - og ikke som nu fra en konfektionsfabrik. Mange mødte selv op med en kupon stof, som de vel havde erhvervet sig gennem gode forbindelser eller på »det sorte marked«, og andre - selvfølgelig de fleste - købte stoffet hos skrædderen. Der var også mange, som mødte op med et slidt sæt tøj, som de ønskede at få vendt, efterhånden som knapheden på stoffer blev større. Mange skræddere forsyndede sig blot ved ikke at indbetale afgift af det færdige arbejde, men efter at vi ved gennemgang af måltagningsbøgerne havde overbevist skrædderen om, at han havde syet flere sæt tøj eller andet end det officielle regnskab udviste, måtte han som regel meget brødbetyngt erkende, at han havde glemt at føre det hele i regnskabet. Nå, som regel skiltes vi med vore klienter i den allerbedste forståelse, og det var meget rart, når man skulle leve i et mindre samfund.

Efteråret 1943 fik vi igen assistance af Nissen og kunne stadig skrive rapport på mange virksomheder af forskellig art. Jeg havde i det mellemliggende tidsrum fået fortaget en del eftersyn, som gav pæne resultater. Hyggeligt var det at have Nissen på afløsning, og vi havde et meget fint samarbejde, som jeg mindes med glæde.

Efter Ebeltoft-forhold var toldkammerbygningen ret stor, opført i 1920 efter tegninger af arkitekt og professor ved Kunstakademiet Hack Kampmann. Kampmann var forøvrigt født i Ebeltoft i 1856 og opførelsen af toldkamret i Ebeltoft blev hans sidste opgave, idet han døde i 1920. Når man ser på nogle af hans hovedværker, som toldkamret i Århus og Ålborg, teatret i Århus og mange andre af hans smukke bygningsværker, kan toldkammerbygningen i Ebeltoft godt forekomme lidt fattig set udefra, men indvendig var der mange smukke detaljer.

I stueetagen var der en ret stor hall med opgang til toldforvalterens privatbolig og nedgang til kælderens, hvor toiletter og brændselsrum forefandt. Løvrigt var der regnskabskontor med udsigt til Ebeltoft vig, så vi altid kunne se, når der kom skibe i havnen, en lille vejerbod og et ret stort pakhús; men under krigen ikke ret meget

gods. Ved siden af regnskabskontoret havde toldforvalteren et dejligt kontor med dør direkte ind til amtstuen. Det var forøvrigt ejendommeligt, at folk i Ebeltoft i almindelighed ikke kaldte Aasted for toldforvalter, men derimod amtsforvalter, måske mente man det var finere.

Fra hall'en var der indgang direkte til amtstuens store ekspeditionskontor, endvidere et kontor til fuldmægtigen, arkivrum, garderoberum samt et fælles boksrúm for toldkammer og amtstue med hver sit pengeskab. På 1. sal havde toldforvalteren en pragtfuld lejlighed med 10 værelser, hvoraf flere var med udsigt til Ebeltoft vig og Mols bjerge. Een ulempe ved denne store lejlighed var dog, at der var kakkellovne overalt, så det siger sig selv, at det var umuligt at varme alle disse værelser op om vinteren med de brændselsrestriktioner, som vi alle måtte leve med under krigen.

Mit illegale arbejde i Ebeltoft blev et særligt kapitel i min tilværelse. Indbyggerne i Ebeltoft var ret uberørte af krigen, og de fleste forholdt sig meget passive. Først i 1944, da tyskerne begyndte at anlægge Tirstrup flyveplads og en flyveplads for vandflyvere i bunden af Ebeltoft vig, mærkede befolkningen, at der var ved at ske noget. Mange tog arbejde for tyskerne, og der



Dørskiltene fra Ebeltoft toldkammer findes bevaret, det ene med den ikke helt almindelige angivelse af beboerens dobbeltstilling. (Toldmuseet).

blev stationeret tyske soldater i Ebeltoft i forbindelse med anlæggelsen af vandflyverbasen, bl.a. gik man i gang med at anlægge en mole, »Tyskerbroen«, som den blev kaldt, hvoraf man endnu kan se resterne; den nåede aldrig at blive færdig eller taget i brug.

Vi var dog mange, som siden den 9. april 1940 ikke havde været i tvivl om vort nationale ståsted og vores foragt for den tyske besættelse af Danmark.

I 1942/43 var vi efterhånden blevet en kreds af unge familier, der forsøgte at holde vor nationale ære i hævd ved bl.a. at arrangere »dagligstuemøder« med talere fra forskellige egne af landet. Det var talere, som utvetydigt appellerede til modstand mod tyskerne.

Desværre blev flere af disse familier forflyttet eller søgte stillinger andre steder.

Vi, der blev tilbage, havde dog opnået at få kontakt med ligesindede, hvilket bevirkede, at vi efterhånden fik tilsendt en del illegale blade, som vi selv læste med megen interesse og besørgede viderebragt til en større kreds.

Men det var ikke nok at føre modstandskamp ved at læse disse blade, der skulle mere til.

Sidst i september 1944 fik een af mine gode venner, amtsstueassistent N.L. Larsen, Ebeltoft amtsstue, senere ekspeditionssekretær i Thisted, og død for flere år siden, besøg af en dame; jeg mener, det var Kirsten Auken, moder til de nu kendte politikere af samme navn. Hun skulle have kontakt med ritmester Fabricius, som dengang var flyttet ind på Lyngsbækgaard ved Femmøller, da hans egen gård Skramso var blevet beslaglagt af tyskerne i forbindelse med bygningen af Tirstrup flyveplads.

Fabricius var ritmester af reserven, og på dette tidspunkt gennem det afvæbnede danske militær blevet tilknyttet den stadig stigende modstandsbevægelse. Larsen skulle ledsage »damen« til Lyngsbækgaard, hvor han fik en samtale med Fabricius, som spurgte Larsen, om han troede, der

kunne samles en kreds af unge mennesker i Ebeltoft, som var villige til at gøre et stykke modstandsarbejde, bl.a. med modtagelse af våben fra engelske flyvemaskiner. Han havde selv tidligere forespurgt nogle troværdige personer i Ebeltoft, men med negativt resultat.

Larsen mente, at det nok kunne lade sig gøre. Da han kom hjem fra det nævnte møde, henvendte han sig straks til mig, og jeg var ikke i tvivl, det var netop en sådan opgave, jeg længe havde ventet på. På amtsstuen var der også en ung medhjælper, Axel Koefoed, som blev spurgt, og han svarede straks ja. Han var en brav fyr, som jeg senere havde mange opgaver med.

Der blev så aftalt et møde med ritmester Fabricius. Larsen og jeg cyklede en aften til Lyngsbækgaard, og der fik vi af Fabricius besked om at aflytte den danske udsendelse fra B.B.C. i London hver aften kl. 18.15, og når der var en særmelding med hilsen til »Lucas«, så betød det, at der ville blive kastet en våbensending på vores modtagerplads. Vi skulle mødes på et bestemt sted kl. 23.00 i nærheden af Basballe sammen med nogle andre. Den 31. oktober 1944 kom der en særmelding med hilsen til »Lucas«. Jeg skal indrømme, at det løb lidt koldt ned ad ryggen på mig, da jeg hørte det. Min kone havde heldigvis hele tiden været indforstået med det arbejde, jeg nu for alvor skulle gå ind i. Kl. 22.00 kom Larsen og Koefoed ud til os. Koefoed havde ingen cykel, så han lånte min kones. Vi var alle klædt varmt på og i gammelt tøj, og begav os derpå til det aftalte mødested. Vi skulle fløjte en bestemt melodi, så Fabricius var klar over, at det var de rette folk. Lidt efter kom der yderligere tre personer trækkende med cykler. Jeg kendte ingen af dem, Koefoed genkendte een af dem som værende fra Tirstrup, hvor han havde spillet fodbold mod ham.

Vi begav os derefter gruppevis igennem Basballe by og ud ad en markvej, og nåede frem til selve nedkastningsstedet. Der var allerede kommet fem-seks mand. Jeg

kendte kun een af dem, »Schmidt«, som jeg havde hilst på den første aften hos Fabricius. To af de tilstedeværende var bevæbnet med maskinpistoler. Vi blev nu alle samlet til instruktion om, hvorledes vi skulle stå med tændte lygter, når maskinen kom.

Der ville formentlig blive nedkastet 12 containere. Så snart containerne var landet, skulle vi straks frigøre faldskærmene og få dem pakket sammen, så de ikke var synlige fra luften.

Der gik nu et stykke tid, men pludselig hørte vi svag motorstøj, alle indtog straks deres pladser - motorlarmerne blev kraftigere - lygterne blev tændt og rettet op i luften, og nu kom den store »Halifax« maskine strygende i 150-200 meters højde lige hen over pladsen, hvor der blev morset bogstavet K. Vi var noget imponerede over, at maskinen, der var startet i England, kunne finde pladsen i Mols bjerge så nøjagtigt første gang. Men hvad skete der, maskinen fløj videre uden at kaste noget gods. Vi kunne høre, at maskinen ligesom slog en sløjfe, men kom ikke tilbage over pladsen igen. Vi var derfor meget skuffede, men vejrforholdene var ikke de allerbedste, det var regndis, så formentlig har man ikke kunnet se vore lygter.

Vi fik nu besked på at danne kæde og eftersøge hele området, der grænsede op til Agri Bavnehøj. Det ville være en katastrofe, hvis godset var blevet kastet et forkert sted. Da vi havde søgt i 2-3 timer blev eftersøgningen indstillet, og vi kunne tage hjem med besked om stadig at aflytte London radio, idet vores særmelding kunne komme igen når som helst. Vi var hjemme ved fire tiden. Forinden vi forlod de øvrige, havde vi aftalt med »Peter«, at han skulle komme til Ebeltoft en aften for at give os instruktion i brugen af maskinpistoler.

Dagene gik og vi lyttede hver aften til den danske udsendelse fra London. Vi havde nu fået yderligere to mand optaget i

gruppen, Harry og Leo Nyhuus, som vi vidste var sikre nok.

En aften kom Peter, som aftalt, med en maskinpistol og demonstrerede for os på toldkamret, hvor vi var samlede, dette våben, som vi fik lov at beholde. Maskinpistolen med tilhørende ammunition blev derfor anbragt i en kasse i toldpakhuset sammen med andre våben, som vi modtog senere. Kassen blev camoufleret som et stykke toldgods.

Den 26. november kom vores særmelding så igen, og vi havde fået besked om, at nedkastningen ville finde sted mellem kl. 23 og 3. Vi fra Ebeltoft var allerede på pladsen kl. 22.30, da vi hørte motorstøj; det kunne vi ikke rigtig forstå, det kunne selvfølgelig være en tysk maskine, som var i luften. Vi havde heller ikke lygter nok til at markere pladsen. Lidt efter kom det øvrige mandskab farende og vi fik lygterne anbragt, som de skulle. Et øjeblik efter kom maskinen strygende hen over pladsen og der blev morset K. Maskinen gav et blink, og ud styrtede nogle mørke tinger, og straks foldede de snehvide faldskærme sig ud. Det var et pragtfuldt syn og en strålende oplevelse - 10 hvide og 2 kulørte faldskærme dalede ned mod jorden. Maskinen var allerede borte, da den sidste faldskærm nåede jorden.

Nogle af containerne var landet i nogle grantræer. Vi blev nu opdelt i to hold og gik straks i gang med at bjerge faldskærmene og få dem af vejen. Derefter skulle containerne bæres ind i en plantage til foreløbig opbevaring. Det var nogle meget tunge containere, de vejede nok 150-200 kg, så der skulle fire mand til at transportere een beholder.

Da vi var færdige med at samle det hele sammen, tog vi fra Ebeltoft og Tirstrup hjem, medens gruppen fra Grønfeld blev tilbage sammen med Fabricius for at aftale nærmere, hvorledes og hvornår »godset« kunne fjernes fra det foreløbige opbevaringssted.

Nogle af containerne blev foreløbig opbevaret hos en gårdejer og senere udpakket og indholdet sendt til andre byer. Andre blev gravet ned i en grusgrav til i marts måned 1945, hvorefter indholdet, hovedsagelig maskinpistoler, blev fordelt til de militære ventegrupper, som blev oprettet i løbet af foråret 1945. Efter den første vellykkede nedkastning gik der lang tid, inden der skete noget særligt. I januar måned 1945 modtog Larsen et brev fra ritmester Fabricius, hvorefter fremgik, at han havde måttet forlade egnen, da Gestapo havde været på besøg for at anholde ham.

Vi stod nu næsten på bar bund med hensyn til kontakt. Peter og Schmidt var også forsvundet. Koefoed og jeg var vel nok de mest ivrige efter at komme igang med noget mere og forsøgte gennem købmand Hillgaard i Grønfeldt at få etableret en ny kontakt, så vi kunne få nedkastningspladsen meldt klar igen.

Den 8. februar kom »Henningsen« og »Lund« fra Grenå efter aftale til Ebeltoft. Efter at have talt med Larsen, blev det bestemt, at de våben, som de havde med i en bil, skulle afleveres hos mig. Det var 4 stk. U.S. karabiner, 2 stk. tromlepistoler og 1 stk. maskingevær med tilhørende ammunition. Derefter kørte jeg sammen med Henningsen og Lund til Grønfeldt, hvor vi afleverede 1 stk. maskingevær og 2 stk. U.S. karabiner til købmand Hillgaard.

Det blev aftalt, at jeg dagen efter skulle rejse til Grenå for at hente 2 maskinpistoler og samtidig få demonstreret maskingeværet. Jeg fik uden vanskeligheder tilladelse af toldforvalter Aasted til at rejse til Grenå, uden at der blev spurgt om, hvad jeg skulle der.

I løbet af januar 1945 havde vi fået kontakt med overpolitibetjent S.A. Høst, som havde været ansat ved kystpolitiet i Grenå, men var gået under jorden den 19 september 1944. Efter julen 1944 var han flyttet hjem til Ebeltoft, hvor han boede i et hus lige ved toldkamret.

En dag var vi, Høst, Larsen og jeg samlet til et møde hos Høst, som havde besøgt af »vognmand Rasmussen«, hvis rigtige navn var kaptajn Jørgensen, eller rettere kriminalassistent Jørgensen fra Horsens. Han havde været byleder i Grenå, men skulle nu overtage posten som byleder i Ålborg. Han opfordrede under mødet Høst til at overtage posten som byleder i Ebeltoft, men det ønskede Høst ikke; han mente nok, at vi tre, Larsen, Høst og jeg kunne blive enige om at fordele opgaverne imellem os.

De våben, jeg havde liggende hjemme, fik jeg med hjælp af Koefoed og Larsen rengjort og anbragt som »toldgoods« i toldpakhuset.

Efter nogle forviklinger med hensyn til at få nedkastningspladsen meldt klar, lykkedes det endelig.

I begyndelsen af marts 1945 kom der en ny særmelding til os fra London, og denne gang var kodeordet »Helmer«. Vi skulle modtage godset mellem kl. 23 og 3, og skulle for første gang have Høst med.

Vi fra Ebeltoft delte os i 2 grupper og kørte ad forskellige veje til nedkastningsstedet. Larsen og Høst mente ikke, vi skulle være bevæbnet, risikoen var for stor, idet vi skulle forbi et par steder, som var besat af tysk militær. Jeg insisterede på, at jeg ville have en pistol med, og gik derfor på toldkamret for at hente een i vores »toldgoods-depot«. Toldforvalter Aasted, som forøvrigt var blevet valgt til borgmester i 1943, sad på sit kontor. Da han hørte, jeg gik i pakhuset og kom tilbage, kom han ud fra kontoret og spurgte, om jeg skulle ud i nat. Det kunne jeg kun bekræfte og mente nok, der blev blæst luftalarm i løbet af natten. Toldforvalteren ønskede mig god tur; jo, han var en rigtig chef.

Vi nåede alle frem til nedkastningsstedet i god tid og fik bestemt hvorledes lygterne skulle anbringes. Det varede heller ikke ret længe før maskinen kom; vi morsede B, maskinen gav et blink og ned dalede 13

faldskærme. Een af containerne ramte i nedslaget en stor sten, og der stod et hav af gnister fra stedet, som for os kunne se ud, som blev der skudt med antiluftskyts på maskinen. Helt usandsynligt kunne det ikke være, idet der var militærforlægninger både på Femmøller badehotel og i Fuglsø-lejren.

Vi gik hurtigt i gang med at samle godset sammen. Flere af containerne var hvidmalede, formentlig beregnet til nedkastning i et sneområde. Foruden de 12 containere var der en firkantet kasse, som vi håbede måtte indeholde cykeldæk, som vi manglede meget hårdt. Vi blev skuffede; da vi åbnede kassen, viste det sig, at den indeholdt et pejleapparat, som snarest skulle videresendes til en plads med vanskelige indflyvningsforhold. Alt forløb således planmæssigt; gruppen fra Grønfeld skulle sørge for videretransport af godset.

På hjemturen ville Høst og Larsen køre en stor omvej for ikke at komme forbi den tyske vagtpost ved Vibæk. Jeg fik dem dog overbevist om, at det var ganske overflødigt. Tyskerne gik inde på et afspærret område, så de kerede sig ikke om, at der kom et par cyklister på vejen. Skæbnen ville imidlertid, at jeg netop ud for indgangen til det afspærrede område tabte min mappe med pistolen. Larsen og Høst spurtede af sted; jeg fik mappen samlet op og der skete ikke noget.

Fra den 24. marts og frem til 5. maj 1945 gik det slag i slag med illegalt arbejde.

Den 24. marts fik vi uventet besøg af 2 mand fra Ålborg, de kom med hilsen fra »Henningsen« i Grenå - kontakten var således i orden. Vi holdt et møde med dem på toldkamret efter lukketid. De fortalte os, at der skulle komme et fiskerfartøj fra Sverige med en last våben og andet udstyr, ca. 5 tons, som skulle losses i Ebeltoft, og at vi nu skulle skaffe et depot til disse varer, indtil de kunne videresendes.

Vi blev noget forbavset over at blive stillet over for så omfattende en opgave. Svend og Bruun, som de kaldte sig, mente

nok vi kunne losse godset i land i fiskerihavnen. Godset skulle efter sigende være pakket i fiskekasser.

Vi gjorde opmærksom på at der var tyske vagtposter ved indsejlingen til havnen, hvilket de dog ikke mente betød noget, de kunne blot gøres ukampdygtige, og puttes i havnen. Det var barske udtalelser, men de var åbenbart vant til større forhold.

Efter megen snak frem og tilbage, foreslog jeg, at vi kunne tage godset i land ved Øerhage, hvor jeg var stedkendt. Det var et ret øde sted, så jeg mente ikke risikoen var særlig stor, frem for at en politibetjent og en tolder skulle stå på havnen om natten for at losse »fisk«.

Jeg ringede til bestyrer Pedersen ved Øerhage stenleje og aftalte at mødes med ham ved stenlejet kl. 20.30. Svend og Bruun tog med mig hjem for at få noget at spise og ved 20-tiden cyklede Bruun og jeg til Øerhage. Larsen og Høst skulle også med derud, men kørte en anden vej. Det viste sig at de var så dårlig kendt, at de først kom derud, da Bruun og jeg efter at have talt med Pedersen var på vej tilbage til Ebeltoft.

Da der ikke rigtig var nogle depotmuligheder ved Øerhage, forsøgte vi, da vi kom tilbage til Ebeltoft, at kontakte fiskeeksportør Havmøller Sørensen, som vi vidste var sikker nok. Det lykkedes imidlertid ikke at træffe ham hjemme, og i huset, hvor han boede, havde landinspektør Zoffmann tegnestue, der udelukkende arbejdede for tyskerne, så der kunne vi ikke spørge efter Havmøller.

Dagen efter talte jeg med Havmøller, men han syntes ikke, han kunne skaffe os et betryggende rum indenfor sin virksomhed.

Om aftenen kom Svend og Bruun ud til os og meddelte, at nu var båden i havnen, så vi skulle igang med opgaven.

I mellemtiden var det blevet bestemt, at et våbenlager fra nedkastningsstedet i Mols bjerge skulle flyttes og en del af våbnene transporteres til Ebeltoft, hvor de skulle

anbringes i et mindre depot, som Koefoed og jeg havde fået indrettet i Egedal plantage. Vi havde fået en aftale med vognmand Høyer, der senere kom til at køre flere gange for os, om, at han skulle hente varerne på en gård i Grønfeld, men han forlangte at få bevæbnet vagt med på turen.

Mandag den 26. marts kørte Svend og Bruun til Ålborg med den post, som havde været med fra Sverige. De ville så komme tilbage igen om aftenen eller dagen efter med post til Sverige samt en ung mand, som skulle sendes derover, da det var usikkert at have ham i landet.

Svend og Bruun kom først tirsdag aften. Det var meningen at Høst, Larsen og jeg skulle sørge for losningen ved Øerhage, men jeg bad om at få Koefoed med, da jeg vidste han gerne ville være med ved en sådan opgave.

Det var aftalt, at fiskerfartøjet skulle sejle fra Ebeltoft, så det var ved Øerhage kl. 20.30.

Da vi kom ud til Øerhage kunne vi se, at der var tændt lys i et af værkstederne, så man kunne tro, der var folk på arbejde, hvilket dog ikke var tilfældet.

Vi kunne se, at fiskerfartøjet var ved siloanlægget. Vi gik derfor derud og overbragte en hilsen fra Svend og Bruun.

Skipperen var ikke helt stolt ved situationen, idet et tysk marinefartøj havde kastet anker ca. 200-300 meter fra siloen. Det var helt måneklart og så stille, at vi kunne høre mandskabet gå og tale om bord på fartøjet.

Nu var det blot om at komme igang med losningen så hurtigt som muligt. Koefoed og jeg gik straks i land og roede derefter i stenlejets pram ud til siloen og fik en hel del losset ned i prammen. Det blev til flere ture, og hele tiden sad vi og tænkte på, hvad der ville ske, hvis man om bord i marinefartøjet fik øje på os og eventuelt begyndte at skyde. Jeg sagde derfor til Koefoed, at så måtte vi hoppe i vandet og se at klare os i land. Det skete heldigvis ikke, og

godset blev bragt ind på stranden. Vi skulle have det anbragt i nogle store stendynger, hvilket viste sig at være meget vanskeligt, og måtte derfor anbringe en del af de ca. 100 colli på stranden, hvor de blev tildækket med tang. De fleste colli bestod af små blikcontainere, som kunne tåle fugtighed. Foruden de mange mindre blikcontainere var der 14 colli med radioudstyr til feltbrug samt et par mindre kasser, som det senere viste sig indeholdt lyddæmpede likvideringspistoler. Disse ting fik vi anbragt i en stor jernbeholder.

Dagen efter måtte vi så se at få alt godset transporteret til et mere sikkert opbevaringssted.

Det blev en lang og anstrengende nat og vi var først hjemme ved 4 tiden, og skulle på arbejde dagen efter.

Dagen efter blev jeg ringet op af vores toldopsynsmand, Jacob Nielsen fra Øerhage, han bad mig komme ud til sig, der var noget han gerne ville tale med mig om.

Jeg var straks klar over, at der var noget galt, men hvor slemt det var, kunne jeg ikke vide. For en sikkerheds skyld bad jeg min kone om at pakke en kuffert, hvis det skulle blive nødvendigt at rejse fra byen. Jeg fik også gennem Koefoed skaffet et falsk legitimationskort. Til toldforvalteren sagde jeg, at jeg muligvis blev nødt til at rejse, hvortil han straks sagde, om jeg så ikke ville have nogle penge på forskud. Jeg mente dog, at vi lige skulle se tiden an. Jeg stak en pistol i lommen og tog ud til vores toldopsynsmand. Han anede ikke, at jeg havde noget med det at gøre, som var blevet fundet på stranden, men tænkte nok jeg vidste besked. Vi fik fat i »Valde«, som havde fundet godset på stranden og havde fortalt det videre til et par danske skippere, som havde lastet den dag.

Jeg trak ham til side, viste ham pistolen og sagde at han ville blive holdt ansvarlig, hvis dette her kom videre til andre. Han fik noget af et chok men bedyrede, at det ikke skulle komme videre og at de, han havde

talt med, efter hans overbevisning var »gode nok«, og at jeg blot skulle have talt med ham om det i forvejen.

Jeg tog lettet hjem og rejste ingen steder; mange andre opgaver ventede de nærmeste dage.

Om aftenen cyklede jeg til Grønfeld for at undersøge, om man der havde et depot, eventuelt en vognmand som kunne transportere godset. Jeg traf der hos købmand Hillgaard, Emil Rasmussen, som var blevet kontaktet til ritmester Fabricius, der var vendt tilbage til Lyngsbækgård. Emil lovede at tale med Fabricius, som ikke havde kendskab til, at vi havde modtaget gods fra Sverige. Jeg var netop vendt hjem, da Svend fra Ålborg kom og bad mig om at komme ned til Høst, hvor også Bruun var, sammen med en ung mand som skulle sendes til Sverige. Vi fik den unge mand transporteret til Øerhage og om bord i fartøjet, som straks afsejlede. Vi aftalte derefter med Svend og Bruun, at de skulle køre til Grenå for at skaffe et depot og et køretøj, så vi kunne komme af med godset, som stadig var anbragt på stranden ved Øerhage. Dagen efter kom Emil og meddelte, at han efter at have talt med Fabricius kunne skaffe et sommerhus ved Femmøller strand, hvor godset kunne opbevares indtil videre.

Det blev aftalt, at vognmand Høyer skulle køre for os, og at vi skulle mødes med Grønfeld-gruppen ved sommerhuset kl. 23 samme aften. Høyer ville godt køre for os, men han forlangte at få bevæbnet vagt med i bilen, og at det skulle være Høst og mig. Vi fik derefter mobiliseret vores gruppe, som skulle være med ved læsningen af godset ved Øerhage. Det viste sig, at der var så meget gods, at vi måtte køre to gange. Begge ture forløb planmæssigt gennem Ebeltoft og forbi de tyske vagtposter. Vi fik læsset af ved sommerhuset, tog afsked med Grønfeld-gruppen, og troede nu at den hellige grav var velforvaret.

Skærtorsdag formiddag mødte Emil op hos os og fortalte, at Grønfeld-gruppen, da

de forlod sommerhuset, var blevet omringet af en flok unge mennesker, bevæbnet med stokke, som mente, det var en tyvebande, de havde omringet. Der var ikke andet at gøre end at fortælle en del af sandheden, og at det ikke måtte komme videre.

Vi måtte derfor have vores gruppe samlet igen, og om aftenen tog vi til sommerhuset og fjernede det meste af godset, som blev gravet ned på et område i nærheden. Det var den sjette nat, jeg først kom til ro ved 4-5 tiden.

Forinden jeg tog med på den omtalte ekspedition, var der blevet holdt et møde hjemme hos os, hvor ritmester Fabricius og »Henningsen« fra Grenå, holdt »storkædetale«. Fabricius, som skulle være den øverstbefalende i Djursland-området, var mere forsigtig end »Henningsen«, hvilket havde bevirket visse samarbejds vanskeligheder, som også smittede af på vores gruppe.

Langfredag, påskelørdag og 1. påskedag forløb stille og roligt, men 2. påskedag om aftenen tog begivenhederne fart igen.

Pludselig stod Svend, Bruun og en tredje person, som kaldte sig »Nybo«, hjemme hos os. Sagen var nemlig den, at båden skulle komme igen fra Sverige med gods, og på tilbagemeningen skulle den have to R.A.F. flyvere med, som var blevet skudt ned et sted over Jylland.

Nybo skulle hver time søge kontakt med den mand, som kom med flyverne ved Ebeltoft rådhus. Jeg fulgte ham derhen den første gang og fik en lang snak med ham, hvor jeg fortalte ham om de vanskeligheder, vi havde. Han lovede, at han skulle se, om der kunne gøres noget ved det.

Ud på aftenen kom der så en herre i C.B. uniform med rang af officer med de to flyvere, som var civilklædte og viste sig at være australiere fra New South Wales. Han bad os om at tage os godt af de to flyvere, indtil de kunne komme med båden til Sverige.

Det viste sig efter krigens afslutning, at

det var selve chefen for forsyningstjenesten til modstandsbevægelsen i Jylland, Toldstrup, eller rettere toldassistent I.A. Jensen, Skive, som jeg havde talt med. Senere traf jeg ham i Hjemmeværnet i Århus; han kunne godt huske, at han havde været i Ebeltoft på dette tidspunkt.

Toldstrup og Nybo tog af sted igen samme aften. De to flyvere blev hos os og Svend og Bruun blev installeret hos Høst. Der gik to døgn, inden båden kom fra Sverige; af en eller anden grund var den blevet forsinket, så min kone måtte underholde de to australiere på bedste måde om dagen, medens jeg var på toldkamret. De var nu meget lette at underholde, bl.a. lærte min kone dem at lægge en kabale, og om aftenen »luftede« jeg dem i Ebeltoft's mørklagte gader. De fortalte, at de havde været på bombetogt, men at deres maskine var blevet skudt ned et sted over Jylland. De havde reddet sig ved hjælp af faldskærm, og var ved gode danske venners hjælp havnet hos os.

Det, der bekymrede min kone og mig en smule i de to døgn, vi husede de to australiere, var, at vores datter på 3 år skulle fortælle til andre, at vi havde to mænd boende, som talte et mærkeligt sprog, samt at de mennesker, vi boede til leje hos, var meget tysk orienteret. Nå, heldigvis skete der ikke noget, men det var meget almindeligt, at fru'en skulle lufte hund, når jeg kom hjem om natten ved 3-4 tiden.

Efter krigen fik vi en hilsen fra de to flyvere, den ene var sagfører og den anden revisor.

Efter to døgn's forsinkelse kom båden fra Sverige. Vi tog afsked med vore flyvere, som blev kørt ud til Ørhage af Svend og Bruun. Vi fra gruppen cyklede ud til Ørhage for at bringe det gods, som båden havde med, i land.

Larsen skulle denne gang stå for modtagelsen af godset. Koefoed og jeg skulle ligesom forrige gang sørge for at få godset roet i land, hvor det straks blev læsset i et par tipvogne og kørt op til den plads, hvor

vognmand Høyer holdt. Det blæste en del den aften, så jeg måtte have en ny mand med hver gang, vi roede ud til båden efter en sending.

Med båden fra Sverige, var der en dame, som skulle blive her i landet, men herom senere. Flyverne var kommet om bord og båden kunne atter stævne mod Sverige.

Vi fik alt godset læsset på lastbilen, og Høst og jeg måtte som tidligere køre med som bevæbnede ledsagere.

Denne gang skulle vi have godset anbragt i Egedal plantage, det havde Larsen sørget for. Desværre viste det sig, da vi kom til plantagen, at der lå flere vindfælder tværs over vejen, vi skulle benytte.

Vi kunne ikke komme til det sted, vi havde udset til opbevaring af godset. Heldigvis var der et arbejdsskur i nærheden, som kunne skilles ad og flyttes hen hvor lastbilen holdt. Godset blev anbragt i skuret, og Harry Nyhuus skulle straks fra morgenstunden køre ud for at sætte en hængelås på døren.

Hele natten var gået med denne operation, så jeg var først hjemme ved 6 tiden til megen forbavelse for min kone og den dame, som havde været med fra Sverige. Svend og Bruun, som forlængst var kommet tilbage fra Ørhage efter at have afleveret flyverne, havde nemlig fortalt, at det hele gik så fint, at jeg sikkert snart ville være hjemme igen.

Den omtalte dame, som var kommet fra Sverige, kaldte vi »Grethe«. Hun forærede forøvrigt min kone et par dejlige nylonstrømper, som man dengang ikke kunne få i Danmark. Hun var en meget tiltalende dame, som havde fået lov til at komme tilbage til Danmark, hvor hendes mand, som var faldskærmsmand, nu var leder af en sabotageafdeling. Hvem han var, vidste vi ikke dengang, men efter krigens afslutning, fik vi gennem Høst en hilsen nedskrevet på en papirserviet af følgende ordlyd:

»Esther Vang ankom til Ebeltoft (Molen) den 4.4.45 med »S.P.100« fra Sverige. Der var luftalarm. Ankom kl. 23.00. Indkvar-

teret hos en tolder med et ejendommeligt navn. Huset lå på en skrænt med udsigt over vandet. Hilsen kaptajn »Bent«.

Denne kaptajn »Bent« var i virkeligheden premierløjtnant F.T. Vang, senere oberstløjtnant, som inden sin død nåede at få skrevet en meget spændende bog »Faldskærmsmand og sabotør«, om modstandsbevægelsens arbejde i nordjylland.

Jeg mødte til sædvanlig tid på toldkammeret. I løbet af formiddagen blev toldforvalter Aasted ringet op af skovfoged Kaspersen, som havde konstateret, at et arbejdsskur i Egedal plantage var blevet flyttet og tilsyneladende fyldt med en hel del varer.

Toldforvalteren, som også var borgmester og leder af det lokale vagtværn, der var oprettet efter politiets fjernelse, beroligede skovfogden med, at det nok var nogle tyvekoster, og at han straks ville sende en vagtværnsmand ud for at holde vagt. Det var friskt gjort af toldforvalteren, og det var så heldigt, at een af vagtværnsfolkene både var byrådsmedlem og medlem af modstandsbevægelsens lokalkomite, så han var den rette mand at sætte på en sådan opgave.

Svend, Bruun og Grethe kørte om formiddagen nordpå. Straks efter, at de var taget af sted, kom der telefonisk besked om, at Svend skulle have to radiosendere med, som sammen med andet gods skulle sendes til en by sydpå. Det var for sent, men om eftermiddagen var Svend der igen. Jeg måtte derfor tage med ham til Femmøller for at udlevere varerne fra sommerhuset, så han hurtigt kunne komme videre.

Da jeg kom hjem fra Femmøller, fik jeg talt med vognmand Høyer, og han var straks klar til at køre for os om aftenen. Jeg fik også fat i Høst, som ikke anede, at godset var blevet opdaget. Vi planlagde derfor, at vi om aftenen måtte flytte godset fra skuret i Egedal plantage ud til et sted i Søndre plantage, hvor vi i forvejen ville have skaffet plads.

Medens vi var i færd med planlægningen, blev der ringet på døren. Det var en

ung mand, som præsenterede sig som toldmedhjælper Nyskov fra Grenå, som jeg ikke kendte på daværende tidspunkt, nu viceholdinspektør i Holstebro. Han ville høre, om jeg ikke kunne hjælpe dem i Grenå med at få en »Stikker«, som de havde »anholdt« ind i arresten i Ebeltoft, de havde nemlig endnu ikke fået tilladelse til likvidering. Jeg måtte desværre skuffe Nyskov, idet der ikke var nogen arrest i Ebeltoft, men kun to detentionslokaler og ingen arrestforvarer, så det var ret umuligt. Han ville så forsøge, om det kunne lade sig gøre i Hornslet arrest.

I løbet af aftenen blev vores gruppe samlet. Høst og jeg havde i forvejen været i Søndre plantage og fundet et velegnet sted til opbevaring. Der blev sendt folk ud for at grave et hul til godset, som blev transporteret derud af Høyer. Alt forløb planmæssigt. Blandt kasserne som skulle graves ned, var der een som var særlig let, og Høst mente vi skulle lukke den op for at se, hvad den indeholdt. Det gjorde vi, og stor var vores forbavselse, da vi opdagede, at den indeholdt flere dåser med den fineste, engelske tobak, chokolade, kaffe og te.

Det var selvfølgelig varer til toplederne indenfor modstandsbevægelsen, men Høst mente, at da vi nu havde sat livet på spil, så måtte det være os, der skulle have varerne. Det var jeg meget imod, men der var almindelig enighed om, at vi skulle dele varerne imellem os; det blev indskærpet, at vi kun måtte ryge tobakken hjemme hos os selv.

Freitag den 13. april kom Svend atter på besøg. Sammen med Svend var der en anden, som jeg ikke havde set før, han kaldte sig »Terp«, undertiden »Block« eller »Zig-Zag«. Efter krigen blev jeg klar over, at hans rigtige navn var Einar Ammundsen, og at han havde været reservelæge på Centralsygehuset i Randers, men var gået under jorden. Han har i mange år været læge i Bangkok, og er det stadig. I 1945 var han transportchef og havde hele ansvaret for fordelingen af våben og sprængstof til

de forskellige modstandsgrupper. Mod slutningen af krigen havde han Gestapo lige i hælene, og måtte derfor til stadighed skifte forklædning. Uden at blinke lagde han årtier til sin alder ved at lade sig røntgenbehandle, så han blev skaldet som et æg. Formålet med hans besøg var bl.a., at han skulle have fat i nogle radiosendere samt 2 kasser pistoler, som var anbragt i sommerhuset ved Femmøller. Vi fik varerne hentet og mødtes på toldkamret, hvor tingene blev undersøgt og opbevaret til dagen efter.

Desuden skulle han have nogle af de varer, som var anbragt i Søndre plantage. Særlig interesseret var han i den kasse, som vi nogle dage i forvejen havde tømt for tobak og chokolade. Men indholdet var altså borte, det var der ikke noget at gøre ved.

Ved Larsens medvirken blev det aftalt, at nogle af kasserne skulle transporteres til tømmerhandler Lyng Nielsen's lagerlokaler på havnen, hvor de dagen efter blev pakket om og forsendt som »Husgeråd« med banen fra Ebeltoft med opkøber »Hansen«, Ålborg som afsender.

Terp boede hos os om natten, og han bad min kone om næste morgen at blive ved med at ruske i ham, indtil han var helt vågen, da han havde taget nogle stærke sovepiller.

Efter at baneforsendelserne var blevet ordnet tog Svend og Terp af sted i deres lille varevogn, hvori de havde nogle af de kasser, som havde været opbevaret på toldkamret.

Den samme dag havde vi fået assistance af tre mand fra Grenå, som skulle være behjælpelige med at få transporteret resten af vores gods i Søndre plantage til Grenå. Der skulle komme en lastvogn for at hente godset. Den kom imidlertid aldrig, da den havde været involveret i en ildkamp med Gestapo et sted på Djursland.

Søndag den 15. april 1945 var jeg på havarbejde, og så da en motorcykel fra Civilbeskyttelsestjenesten køre forbi, og mente at genkende Nybo og Terp.

Jeg tog derfor en tur på toldkamret, og på vejen dertil traf jeg ganske rigtig Nybo og Terp. De ville gerne høre, om der var et sted, der kunne ringes til. Jeg fik forbindelse med Koefoed, og det blev aftalt, at der kunne ringes til hans forældre. Sagen var, at båden fra Sverige, som forøvrigt hed »Freden« og var hjemmehørende i Reersø, skulle komme fra Samsø til Ebeltoft for at modtage ordre.

Terp og Nybo kørte derefter til Grenå, men ville komme igen senere. I løbet af eftermiddagen traf jeg atter Koefoed, som fortalte, at der netop var blevet telefoneret, at »Lynet var slået ned hos havnefogden på Samsø«.

Vi var hurtig klar over, at det måtte dække over en dårlig nyhed. Det viste sig også i løbet af et par dage, at bådens mandskab, Bruun og tre mand mere var blevet taget af tyskerne, medens de var i færd med at losse bådens kostbare last af våben. Terp og Nybo så vi ikke mere til den dag, men vi regnede med, at de nok fik besked i Grenå.

Fredag den 20. april 1945 var vi gået tidligt til ro. Jeg kunne ikke rigtig sove, mange tanker fløj gennem ens hoved i disse dage. Ved halvtotiden blev der ringet på vores dør. Min kone vågnede også, det var en kedelig tid at blive vækket på. Mon det skulle være Gestapo, man kunne aldrig vide. Det ringede atter på døren, og min kone stod op og kunne gennem glasdøren se, at der stod tre mænd udenfor. Heldigvis ringede det atter på døren med et bestemt signal og min kone lukkede op. Vi havde ellers aftalt, hvilken vej jeg skulle flygte, hvis Gestapo skulle komme på besøg.

Det viste sig, at det var tre unge mennesker fra Grenå, hvoraf jeg kendte de to, som gerne ville sove hos os om natten, da de dagen efter skulle hjælpe med at transportere det gods, vi endnu havde liggende i Søndre plantage, til et andet sikkert depot. Bilen skulle komme lørdag formiddag, men den kom ikke; den var blevet stoppet af tyskerne i Rønde. Så heller ikke denne

gang kom vi af med godset, og de tre fra Grenå kørte derfor atter hjem. Den 22. april 1945 fik Høst besøg af en kollega, landpolitibetjent Petersen fra Kolind, han var som så mange andre politifolk involveret i illegalt arbejde og var nu byleder i Kolind. Høst sendte bud efter mig, og det blev aftalt, at vi skulle mødes med nogle af gruppeførerne fra de militære ventegrupper på toldkamret om aftenen til instruktion i såvel de forskellige våbentyper som i brugen af sprængstof til bestemte objekter.

Larsen var den samme aften til samtale med Fabricius på Lyngsbækgård, men hvad de havde talt om fik vi andre aldrig at vide. Forholdet var jo det, at militæret og de almene modstandsgrupper også hos os havde forskellig opfattelse af tingene.

Vi havde en alvorlig samtale, hvor jeg tilkendegav, at der burde gøres en mere aktiv indsats, idet vi var klar over, at der snart kunne blive tale om en militær indsats fra modstandsbevægelsens side. Vort ellers gode venskab blev her sat på en prøve, som det dog heldigvis bestod.

Et par dage efter fik vi en forskrækkelse, idet Leo Nyhuus kom på toldkamret og fortalte, at Gestapo var på husundersøgelse hos hans forældre. Vi rådede ham selvfølgelig til at holde sig borte fra hjemmet. Grunden til husundersøgelsen skulle være at Harry Nyhuus skulle have uddelt illegale blade blandt arbejderne på Tirstrup flyveplads.

Nu havde Harry Nyhuus aldrig arbejdet eller sat sine ben på denne arbejdsplads, men derfor var det alligevel ret alarmerende, idet både Harry og Leo havde deltaget i en lang række illegale aktiviteter.

Undersøgelsen endte heldigvis lykkeligt, idet de to Gestapofolk under ransagningen fandt nogle eksemplarer af det tyske propagandaskrift »Signal« samt et fotografi af en tysk officer, og så kunne der selvfølgelig ikke være tale om illegalt arbejde. Hvorfor Gestapo pludselig henvendte sig hos Nyhuus er aldrig blevet helt klarlagt, men Ebeltoft var jo en lille by, og der blev

snakket en hel del om, at der vist var blevet fundet våben i en plantage i nærheden.

Krigen skærpedes dag for dag. Luftalarm hørte efterhånden til dagens eller nattens orden.

Den 27. april 1945 foretog tyskerne en større razzia i Ebeltoft, hvor de konfiskerede alle de cykler, de kunne komme til. Heldigvis opdagede de ikke vore, som var så nødvendige for os i vort illegale arbejde.

Vi var nu alle klar over, at det bar mod slutningen af krigen, enten den nu skulle ende med et væbnet opgør med besættelsesmagten eller det skulle blive på mere fredelig måde; heldigvis blev det den sidste.

Uanset hvorledes afslutningen måtte blive, måtte der komme et opgør med den del af befolkningen, som havde gået tyskernes ærinde.

I den anledning havde vi efterhånden fået udarbejdet et kartotek over personer, som skulle anholdes.

Høst var udset til at tage sig af de politimæssige opgaver. Vi mødtes derfor på toldkamret søndag den 29. april 1945, hvor vi gennemgik de forskellige opgaver med hensyn til anholdelse af personer i vort distrikt, hvor internatet skulle oprettes og hvor stor en mandskabsstyrke vi havde til rådighed til de forskellige opgaver.

Det blev sent også denne aften, inden vi var færdige med planlægningen, og dagen efter fik vi så gennem en fra en militær ventegruppe at vide, at en jæger eller hans hund havde fundet vort våbenlager i Egedal plantage.

I løbet af dagen fik vi aftalt med vognmand Niels Sørensen, at han skulle transportere hele lageret, som hovedsagelig bestod af maskinpistoler og ammunition til Ebeltoft slagteri, hvor vi havde fået en god kontakt med Gudmund Klærke, så god, at vi kunne holde skydeøvelser i slagteriets kølerum.

Tid for afhentning af godset var aftalt med vognmanden. Atter løb vi ind i noget uforudset. Det viste sig nemlig at der netop i nærheden af depotet var en tysk soldat,

som holdt elskovstime med en »Tysker-tøs«. Nå, det fik da en ende og en times tid senere kunne Høst og jeg køre godset til vort depot på slagteriet.

Våbnene var endnu ikke klargjorte, så der blev den 2. maj tilsagt folk, som skulle være behjælpelige med dette arbejde. Flere fra de militære ventegrupper havde aldrig haft et sådant våben i hånden, så det var på tide, de blev fortrolige med det. Det var spændende dage. Rygterne svirrede, så med det ene og så med det andet, men at krigens afslutning nærmede sig, kunne der ikke herske tvivl om.

Den 4. maj 1945 ved 15-tiden blev der blæst luftalarm i Ebeltøft, og et øjeblik efter kunne vi se et stort antal engelske bombemaskiner komme strygende ind over området ved Øerhage, hvor de vendte og gik i retning af farvandet mellem Samsø og Djursland.

I Ebeltøft kunne vi se og høre, hvorledes der blev bombet, hvilket viste sig at være en tysk konvoj på vej fra Norge til Århus med tropper, som var udsat for det kraftige bombardement.

Hvor mange skibe der blev sænket, ved jeg ikke, men i løbet af nogle dage drev der i hvert fald adskillige lig og materiel i land på kysten ved Boeslum strand.

Det var den dag under krigen, man i Ebeltøft for første gang mærkede, hvad krig egentlig var.

Kort efter at jeg var kommet hjem fra toldboden, blev jeg kaldt til telefonen af vores værtinde. Det var havnefogden, som bad mig komme på toldboden for at udklarere et tysk skib, som havde lastet entreprenørmateriel til Tyskland fra Tirstrup flyveplads. Skipperen ville absolut af sted med det samme, han turde ikke blive i Danmark længere.



En del af modstandsbevægelsen i Ebeltøft ved en parade. Forrest byledelsen Svend Aage Ballisager (f. 1914), S.A. Høst og N.L. Larsen.

Jeg lovede at komme så snart som muligt, men forinden talte jeg med vores værtinde, som under hele krigen havde været meget tyskvenlig, og hun næsten bebrejdede mig, at nu kom englænderne og ødelagde hele landet. Jeg kunne kun sige, lad os nu se, hvor galt det går.

Ca. 2 timer senere kom budskabet om, at tyskerne havde kapituleret. Jeg hørte ikke selv fredsbudskabet i den engelske radio, idet jeg sammen med andre kammerater var til skydeøvelse på slagteriet. Det varede dog ikke længe før flere af kammeraterne dukkede op og fortalte os den glædelige nyhed, og den aften blev der affyret adskillige glædessalutter i slagteriets kølerum.

Dagen efter, den 5. maj, var alle, der var tilsluttet modstandsbevægelsen, tilsagt til at møde på slagteriet kl. 8.00.

Der blev givet instruktion i forskellige ting, arrestationsholdene og bevogtningsholdene formeret, hvorefter vi kunne påbegynde det opgør, som skulle til.

Flere Ebeltoft borgere ville gerne være med i *FRIHEDSBEVÆGELSEN* nu, hvor risikoen ikke var særlig stor, men vi holdt strengt på, at vi ikke ville tage flere med.

Arrestationerne af de personer, vi skulle sikre os, forløb uden større dramatik. Må-

ske blev enkelte tilbageholdt, som ikke skulle have været det, men det var hektiske dage, så fejltagelser kunne ske.

Grunden til, at jeg har kunnet sætte så nøjagtige datoer på forskellige begivenheder, skyldes, at jeg efter hver aktion gjorde et lille notat i en kalender, som blev opbevaret på et sted, hvor jeg var sikker på den ikke ville kunne findes af uvejskommende, for så efter kapitulationen at nedskrive de enkelte begivenheder mere udførligt.

Efter ca. 14 dages forløb vendte jeg tilbage til mit daglige arbejde på toldkamret, idet bevogtningen af de internerede personer blev overtaget af fængselsvæsenets personale.

Nogen tid efter kapitulationen blev jeg af kriminalpolitiet i Grenå i forbindelse med efterforskningen af landsskadelige personers arbejde under besættelsen, ringet op og adspurg, om jeg kendte en person ved navn N.N., hvortil jeg måtte svare, at det gjorde jeg ikke. Politiet havde ved afhøring af den pågældende person fået oplyst, at han kendte mig og vidste en hel del om, hvad jeg havde foretaget mig og hvor vores nedkastningsplads bl.a. var. Det var meningen, at hele vores gruppe skulle tages på een gang af Gestapo. Det viste sig senere, at den pågældende havde været meget aktiv i Gestapos tjeneste, og at han havde mange menneskeliv på sin samvittighed, så mange, at han var blandt de landsforrædere, der blev henrettet efter kapitulationen.

Uanset at vores indsats i modstandsbevægelsen var ringe i sammenligning med mange andres, modtog jeg og flere andre i efteråret 1946 fra den engelske såvel som den amerikanske Legation i København certifikater - sidstnævnte med følgende ordlyd:

»The President of The United States of Amerika has directed me to express to Hr. Svend Aage Ballisager the gratitude and appreciation of the American people for gallant service in assisting the escape of Allied soldiers from the enemy.«

sign. Dwight D. Eisenhower.



Borgmester, toldforvalter Sofus Emil Aasted (f. 1888) byder chefen for en deling engelske soldater velkommen til Ebeltoft den 8. maj 1945.



Ribe Sønderport, hvor passagetold af sydgående »vare« blev betalt. Billedet viser en model af den i det 19. årh. nedrevne Nørreport opsat ved Sønderports plads i anledning af genforeningen med Sønderjylland 1920.

Middelalderlige toldregnskaber

En oversigt over de bevarede toldregnskaber frem til 1559 (Rigsarkivet)

Af Thelma Jexlev

Indledning

Ved glosen *told* forstår vi i dag først og fremmest en importafgift lagt på indførte varer enten til beskyttelse af hjemlig produktion eller af rent fiskale årsager f.eks. på luksusvarer. Men sådan har det ikke altid været. Vender vi os fra det moderne overflodssamfund til den fjernere fortid, da vareproduktionen langt fra altid holdt trit med befolkningsudviklingen, så var den primære betydning af told lig med *eksporttold*. Man måtte pænt betale en afgift

for tilladelse til at udføre sine varer til fremmede, måske mere givtige markeder end de hjemlige som erstatning for den risiko for vareknaphed, eksporten kunne medføre.

Der eksisterede dog også andre former for told, således *transittold*, der var at opfatte som en rimelig betaling for, at landsherren sikrede lov og orden på handelsveje og -pladser. I lighed hermed måtte der for at sikre torvefreden svares en almindelig vareomsætningsafgift af al handel. Denne

den ældste form for forbrugsafgifter blev kaldt ved mange forskellige navne, men blev i højmiddelalderen ofte betegnet som told. Først sent i middelalderen sejrede glosen *accise/sise* som betegnelse for omsætningsafgiften af en række varekategorier, specielt vin og øl.

Told i som forskellige former tilkom landsherren som en regaleret. Den centrale myndighed opnåede en indtægt, som blev administreret på lokalt plan. Et selvstændigt embede som *tolder* finder vi først ret sent i middelalderen. Fra det 12. årh. skete opkrævningen af told på Skånemarkederne under opsyn af den kgl. embedsmand, gælkeren. Senere, da hovedparten af markedet var flyttet fra Skanør til Falsterbo, støder vi på betegnelser som »vor tolder på Falsterbo«, og i Helsingør må der formodes at have været et fast embede som tolder fra Øresundstoldens start, selv om vi først kender Helsingør-toldere fra slutningen af det 15. årh. Samtidigt træffer vi toldere i de fleste større købstæder, men naturligvis først og fremmest i eksporthavnene for fisk og øksne.

Langt ned i tiden har der formentlig været tale om mundtlig regnskabsaflæggelse, som efterhånden blev fulgt op af en skriftlig toldkvittering. Egentlige regnskaber er der næppe tale om, før *papir* bliver almindeligt, hvilket i Danmark vil sige efter 1400.

Toldregnskaber har kun en begrænset levetid som administrativt materiale. Det vil derfor høre til undtagelserne, at gamle toldregnskaber er bevaret. Sådanne undtagelser forekommer i sager om embedsmisbrug, eller hvis toldindtægter har været anvist til en person, hvis arkiv er velbevaret, i den her behandlede periode gælder det for dronning Christine, kong Hans' dronning, som døde 1521.

Selv om anvendelsen af papir blev almindelig i løbet af Erik af Pommerns tid, må man regne med, at regnskaberne for sundtolden, som han indførte i løbet af 1420'erne, ret længe blev aflagt mundtligt på sam-

me måde som kammermesteren gjorde det endnu i 1450'erne. Med udbygningen af centraladministrationen under Christian 1. er det rimeligt at antage, at løse regnskabs-lapper og -sedler er blevet afløst af en egentlig bogføring. Regnskaberne forblev imidlertid ved embedet og gik vel derfor til grunde, når de ikke mere var kurante. Når regnskaberne fra 1497, 1503 og 1528 er bevarede, skyldes det, som fremhævet af *Poul Enemark* i en artikel i *Zise* 1983, at tolder Peder Hansen fremlagde dem i 1548 i den mod ham førte sag.

Fra Christian 3.s tid blev det efterhånden almindeligt, at alle regnskaber årligt skulle indleveres til revision hos rentemestrene. Det blev dog ikke straks gennemført for Øresundstolden, der betragtedes som kongens private indtægt, ikke rigets. Men det blev nok almindeligt ved embedsoverdragelse, at gamle regnskaber blev indkrævet af renteriet, således som det også skete med lensregnskaberne. Senere blev regnskaberne ført i to eksemplarer, hvoraf det ene opbevarede i Øresunds toldkammer i Helsingør, og det andet i Rentekammeret i København. Alligevel undgik sundtoldregnskaberne i Rentekammeret det 18. årh.s store kassationer, der blev de ældre lensregnskabs skæbne, ligesom der skete omfattende kassationer af regnskaber fra de forskellige toldsteder.

Oversigt over kildematerialet

Det bevarede ældre toldregnskabsmateriale falder naturligt i tre hovedgrupper: *Øresundstoldregnskaber*, *markedstoldregnskaber* og *årsregnskaber* fra toldsteder.

Af sundtoldregnskaber er bevaret 1497, 1503 og 1528, hver af årgangene 1536-47 og indtægtsregnskabet for de første måneder af 1548 samt en ekstrakt omfattende årene 1541-46. Hele dette materiale har været anvendt under den proces, der i 1548 førtes fra kronens side mod tolder Peder Hansen for ved fortsat at benytte omregningsfaktoren 1:2½ mellem nobel og rhin-

Amo dnd og dng wgt epistolografie es tyden tyngfue wren faga pti hupn fallet
 iyl told. wgt ar sam faze itaz fzeatnet syden pti gyzze mwa hupn mndag
 1671 21/11/1671

121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538
 539
 540
 541
 542
 543
 544
 545
 546
 547
 548
 549
 550
 551
 552
 553
 554
 555
 556
 557
 558
 559
 560
 561
 562
 563
 564
 565
 566
 567
 568
 569
 570
 571
 572
 573
 574
 575
 576
 577
 578
 579
 580
 581
 582
 583
 584
 585
 586
 587
 588
 589
 590
 591
 592
 593
 594
 595
 596
 597
 598
 599
 600
 601
 602
 603
 604
 605
 606
 607
 608
 609
 610
 611
 612
 613
 614
 615
 616
 617
 618
 619
 620
 621
 622
 623
 624
 625
 626
 627
 628
 629
 630
 631
 632

718 Boeke in de 20ste aff. Iphigenie had hadde wij amez zynst vyer inde son haten seff
 goed iel 122 gaff han meef i j zynst onk iel toed aff pa myn by nad wege 12

24 Jacob Gouwer off Waterlant Gvd Gade in stoffe zynse vjn indse vor vjn ame
192 Goff Gouwer in zynse guld tje told off pa myn Gouwer wagne 19

74. Icham fan demant app Inderacht han Galle vj fma poffe ynffe vyn indre 192
 poffe han mef vj ynffe guld tjl sold app pa myn bef nach megne 29

107 geselede wylking af d'edechte hem gaddige in g'dofes zynse vijn inle vor goeb
enijn ante tege gaff ha wese inij zynse guld tijl tode af yarmyn bel nard wege 20

14 plans van Gassen off Dierst Gadehalde v stekes zynst vyn inle v. 4000
amer 190 gaff Gade meste viij zynst gullen tijt told off pausg Gade veyne 29

148 Gyngyf felang aff amfildan han hadd i g amos ynyff vynn i g d gaff
 han mof i ynyff guld i g d sold aff pa myn bef nad megn i g

71^e jarde syning aff p^rincen had hadde in j^rre 2^{ye} v^rin ind^r ut goet g^rin
amer 142 jarff han m^rte in j^rre 2^{ye} g^rid t^rid aff p^rincen had m^rte 2^{ye}

714 Rasmussen's 40 years off prisoners had had James' wife's name in the
 40 years off prisoners list and had been in the 40 years off prisoners list

14 antonijs 8 dytloff aff androp da hader in 1476 ynsse vnn int vor haec
 de amez 1521 gaff han mafe v ynsse guld byt told aff pa my byt nand nege 29
 carnan dytloff aff dytloff had hader vj amez ynsse vnn int 1521 and

14
 15
 16
 17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536

myn had hadde inde ja myn by nad wagen 27
 74 want jehang off amptdam hem hadde in 22 myn by nad wagen 27

715 Johan van Noortz Goorn off Francken hadde 60 anser ynse vry inde ock
716 sef sef it sefse off ghem vor v anser de v anser off de v anser sef sef sef

12 for de by amez oc for de amez in amez gaff for yam 117 vnyff for yam
 pa myn for nad wogic 118 for amez vii vnyff gaff 12
 13 for de by amez oc for de amez in amez gaff for yam 119 vnyff for yam
 pa myn for nad wogic 120 for amez vii vnyff gaff 13

17
 18
 19
 20
 21
 22
 23
 24
 25
 26
 27
 28
 29
 30
 31
 32
 33
 34
 35
 36
 37
 38
 39
 40
 41
 42
 43
 44
 45
 46
 47
 48
 49
 50
 51
 52
 53
 54
 55
 56
 57
 58
 59
 60
 61
 62
 63
 64
 65
 66
 67
 68
 69
 70
 71
 72
 73
 74
 75
 76
 77
 78
 79
 80
 81
 82
 83
 84
 85
 86
 87
 88
 89
 90
 91
 92
 93
 94
 95
 96
 97
 98
 99
 100
 101
 102
 103
 104
 105
 106
 107
 108
 109
 110
 111
 112
 113
 114
 115
 116
 117
 118
 119
 120
 121
 122
 123
 124
 125
 126
 127
 128
 129
 130
 131
 132
 133
 134
 135
 136
 137
 138
 139
 140
 141
 142
 143
 144
 145
 146
 147
 148
 149
 150
 151
 152
 153
 154
 155
 156
 157
 158
 159
 160
 161
 162
 163
 164
 165
 166
 167
 168
 169
 170
 171
 172
 173
 174
 175
 176
 177
 178
 179
 180
 181
 182
 183
 184
 185
 186
 187
 188
 189
 190
 191
 192
 193
 194
 195
 196
 197
 198
 199
 200
 201
 202
 203
 204
 205
 206
 207
 208
 209
 210
 211
 212
 213
 214
 215
 216
 217
 218
 219
 220
 221
 222
 223
 224
 225
 226
 227
 228
 229
 230
 231
 232
 233
 234
 235
 236
 237
 238
 239
 240
 241
 242
 243
 244
 245
 246
 247
 248
 249
 250
 251
 252
 253
 254
 255
 256
 257
 258
 259
 260
 261
 262
 263
 264
 265
 266
 267
 268
 269
 270
 271
 272
 273
 274
 275
 276
 277
 278
 279
 280
 281
 282
 283
 284
 285
 286
 287
 288
 289
 290
 291
 292
 293
 294
 295
 296
 297
 298
 299
 300
 301
 302
 303
 304
 305
 306
 307
 308
 309
 310
 311
 312
 313
 314
 315
 316
 317
 318
 319
 320
 321
 322
 323
 324
 325
 326
 327
 328
 329
 330
 331
 332
 333
 334
 335
 336
 337
 338
 339
 340
 341
 342
 343
 344
 345
 346
 347
 348
 349
 350
 351
 352
 353
 354
 355
 356
 357
 358
 359
 360
 361
 362
 363
 364
 365
 366
 367
 368
 369
 370
 371
 372
 373
 374
 375
 376
 377
 378
 379
 380
 381
 382
 383
 384
 385
 386
 387
 388
 389
 390
 391
 392
 393
 394
 395
 396
 397
 398
 399
 400
 401
 402
 403
 404
 405
 406
 407
 408
 409
 410
 411
 412
 413
 414
 415
 416
 417
 418
 419
 420
 421
 422
 423
 424
 425
 426
 427
 428
 429
 430
 431
 432
 433
 434
 435
 436
 437
 438
 439
 440
 441
 442
 443
 444
 445
 446
 447
 448
 449
 450
 451
 452
 453
 454
 455
 456
 457
 458
 459
 460
 461
 462
 463
 464
 465
 466
 467
 468
 469
 470
 471
 472
 473
 474
 475
 476
 477
 478
 479
 480
 481
 482
 483
 484
 485
 486
 487
 488
 489
 490
 491
 492
 493
 494
 495
 496
 497
 498
 499
 500
 501
 502
 503
 504
 505
 506
 507
 508
 509
 510
 511
 512
 513
 514
 515
 516
 517
 518
 519
 520
 521
 522
 523
 524
 525
 526
 527
 528
 529
 530
 531
 532
 533
 534
 535
 536
 537
 538

*off ghan mife my ynffe gublyt tott off pa myn bex vachne id
my fuffe pyn di aff edum had gadde xij amor ynffe vjn inde id off ghan
... mife adid tel tott off pa myn bex vachne id*

947 1chan fust aff anspidan 948 949de le amez ynffe vyn inle 950 951 gaff han
 mcz ij amez ynffe vijn tpe teold aff pa myn 952 953 nade wagne 954

ndstoldregnskabet 1503. Første blad viser tolden af rhinskyin.

ske gylden at have bedraget den kongelige kasse. Det kom til at koste tolderens hans embede. Sagen er udførligt behandlet i Poul Enemarks artikel. Der kan næppe være tvivl om, at det reddede alle disse regnskaber, at de forblev i Kancelliet, hvorfra de senere kom til Gehejmearkivet, hvor de i begyndelsen af det 19. årh. blev indlemmet i den nu opløste »Danske Samlinger«. Regnskaberne fra Sander Lejels tid er ikke bevarede, men fra Jens Mogensens Rosenvinges tid kommer der fast system i regnskabsføring og revision. Samtidig udvides embedet til at omfatte to tolde eller én tolder og en toldskriver, idet nye afgifter ved siden af skibstolden medførte en væsentlig forøgelse af arbejdet. Fra den her behandlede periode er der bevaret regnskaber fra årene 1557 og 1558, og fra og med 1562 er rækken så godt som fuldstændig frem til Øresundstoldens ophør ved traktaten 1857.

Af de øvrige toldregnskaber er de *slesvigske* langt de mest omfattende, hvilket har sammenhæng med, at der er bevaret et omfattende arkiv fra den senere kong Frederik 1.s hertugtid. *Gottorp*-regnskaberne, der kan opvise det ældste bevarede toldregnskab overhovedet, er ligesom Øresundstoldregnskaberne *passagetold*-regnskaber. Det første (som imidlertid findes i Kongens arkiv) går fra december 1484 til december 1485, derefter følger fortløbende regnskaber november 1490 - februar 1492, udgiftsregnskaber 1494 og 1495, fuldstændige toldregnskaber juni - december 1497, hele 1498, påske - 2 uger efter trinitatis uden år (1500?) og årene 1501, 1508, 1510-11 samt 1519.

Fra Christian 3.s tid har Rigsarkivet *Gottorp*-regnskaber fra 1545(?) - 46 og 1550-59. Hver årgang i særskilt bind. For nogle af årene findes der tilsvarende regnskaber i Landesarchiv Schleswig-Holstein på *Gottorp* slot.

Tilsvarende regnskaber er bevaret fra *Husum* toldsted 1496-97, ca. 1500, 1504-06, de findes i Rigsarkivet, mens der i den

her omhandlede periode kun synes at være et enkelt *Husum*-regnskab i LA. Slesvig, nemlig årgang 1553.

Et udførligt toldregnskab for *Haderslev* findes for 1539, mens en del toldoplysninger findes i *Sønderborg - Nordborg* og *Tønder* amtsregnskaber fra 1530'erne.

Efter den danske aflevering til Preussen er alle holstenske regnskaber fra perioden nu samlet i LA. på *Gottorp* slot i Slesvig. Dog, ingen regel uden undtagelse: Et brudstykke af et toldoppebørselsregnskab fra *Rendsborg* fra 1528 findes i en pakke med diverse regnskaber, regninger og kvitteringer fra Frederik 1.s tid (i Reg. 108 a).

Fra kongerigske byer er der bevaret relativt få *passagetold*regnskaber og nogle flere *markedsregnskaber*. Regnskaber over *passage*- og *udførselstold* er bevaret fra *Ålborg* 1517-18, de er uden forbindelse til dronning Christine, men er ført af den bekendte (og berygtede) Hans Tolder, der også blev forlenet med det store *Ålborghus* len, så toldregnskaberne kan være bevaret i kancelliets arkiv sammen med *lensregnskaberne* i forbindelse med en mulig undersøgelse af hans embedsførelse foretaget efter *Ålborg*borgernes drab på ham 1522.

Fra *Rødby* findes en toldbog for årene 1518-22, fra *Kolding* et årsregnskab fra 1524, og fra *Ribe* findes en toldopgørelse fra 1540 sammen med *lensregnskabet*, mens der i øvrige bevarede *lensregnskaber* før 1559 kun findes spredte toldoplysninger. Hertil kommer to regnskaber uden stedsangivelse, hvoraf det ene desuden mangler tidsangivelser. De bestemmes af *Enemark* til et *Svendborg*regnskab 1519-21 og et *Assens*regnskab 1519-20. Samme stedsbestemmelse var dog allerede foretaget i 1938-39 af *Aksel E. Christensen* i den af ham for Kildeskriftselskabet udarbejdede registrant over danske middelalderlige regnskaber til brug for planlægningen af en storstilet udgave, hvoraf hidtil kun et par bind er udkommet.

Toldindtægter kan endelig forekomme i *byfogedregnskaber*, hvilket er tilfældet i et

Odenseregnskab oktober 1518 - december 1519, hvor størstedelen af indtægterne stammer fra told.

Danske byfogedregnskaber fra Christian 3.s tid er yderst fåtallige, og kun et enkelt indeholder told (sammen med sagefald d.v.s. bøder). Det er fra *Viborg* 1545. Året efter er bevaret nogle bilag, som må stamme fra et byfoged- og/eller toldregnskab fra *Horsens*.

Det eneste regnskabsmæssige danske vidnesbyrd om den omfattende handelsaktivitet på Skånemarkedet i de tidlige efterårsmåneder er det bevarede *Falsterbotoldregnskab* 1494, mens der til den tidligere periode findes en del tysk kildemateriale. Hvorfor 1494-regnskabet er bevaret, er uvist.

De øvrige *markedstoldregnskaber* kan vi igen takke dronning Christine for, de vedrører alle de store årsmarkeder forår og efterår i Ribe og Kolding. Der er regnskaber for efterårsmarked Vor frue fødselsdag (8. september) i Ribe og St. Francisci dag (4. oktober) i Kolding og/eller forårsmarked i Ribe Marie bebudelsesdag (25. marts) fra næsten alle år 1501-11 og igen 1519-20.



Horsens byvåben. Hesten er både en tolkning af bynavnet og udtryk for en hovednæring. (Tegning i Danmarks gamle Købstadlovgivning II, s. 155).

Markederne svarer til bestemmelserne i Christian 2.s forordning for Nørrejylland oktober 1515. Visse år omfatter regnskaberne også et forårsmarked i Kolding, som ikke har hjemmel i forordningen.

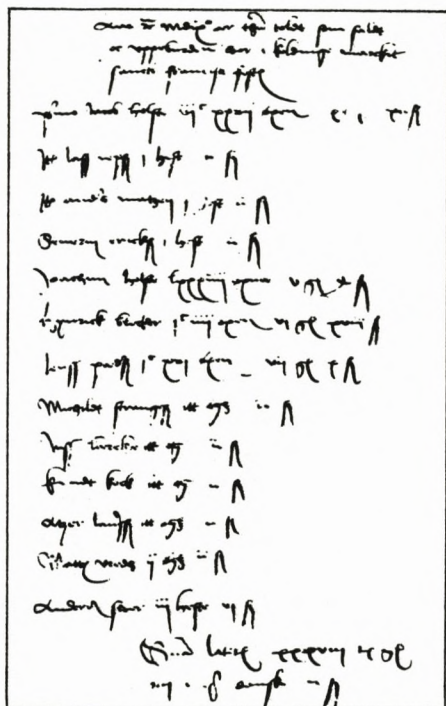
Ved siden af de egentlige toldafgifter fandtes der i middelalderen forskellige omsætningsafgifter i forbindelse med byernes torvehandel. De havde forskellige betegnelser, men blev ofte omtalt som told (teloneum). I senmiddelalderen blev accisen den vigtigste omsætningsafgift. *Sisen* var en import- og udskænkingsafgift på vin og øl, den kendes fra Christian 1.s tid og blev en vigtig post i kongerne Hans' og Christian 2.s handelslovgivning. Der er bevaret en sisebog fra *Helsingør* fra påske 1518 til påske 1520. Den omfatter siseindtægter af tysk øl og vin samt et udgiftsregnskab. Et slags acciseregnskab er den københavnske tolder Albert v. Gocks saltregnskab 1517-18. Et egentligt siseregnskab fra København dækker med sine 56 sider kun månederne august - september 1519 og gælder især dansk øl. Videre findes et udateret siseregnskab uden bynavn, som dog på grund af de anførte sogne må stamme fra Viborg. Det indeholder afgifter af malt (til ølbrygning) og af udskænket øl. Det må stamme fra første trediedel af 16. årh. og er det ældste bevarede maltregnskab.

Hermed er det egentlige regnskabsmateriale for den tidlige periode udtømt. For at få den fulde udnyttelse af det, må det kombineres med oplysninger om told i andre kilder: breve, forordninger, stadsretter og ikke mindst de mange toldanvisninger og kvitteringer. En stor del af materialet er udgivet, og selv om toldforskerne har ydet en aktiv indsats i de sidste 20 år, vil der stadig kunne gøres mange nyttige detaljestudier.

Form og indhold. Udgaver og forskning

Dårlige registreringsforhold og hæfternes uanselige ydre har sammen med ældre tiders manglende sans for økonomisk historie bidraget til, at toldregnskabsforskning

gen kom sent igang, når man ser bort fra diskussionerne om Skånemarked og Øresundstold. Selv om regnskaberne ikke er regnskaber i moderne forstand, men er langt mere ordrige, så er dog både form og indhold ret stereotyp. Man kan ikke vente nogen repræsentativitet af det spredte og tilfældigt overleverede materiale. Vi får vigtige oplysninger om de betydeligste eksportvarer: sild, øksne og heste og i mindre omfang om importvarer som salt, vin, øl, mens fællesbetegnelsen kramvarer ofte må dække hele det øvrige spektrum af importvarer fra krydderier til klæde. Vi får nyttige oplysninger om handelsveje og handelspersoner, men et helhedsbillede lader sig næppe samle af de enkelte brikker.



Kolding markedstoldregnskab 1509. Den told som år 1509 blev oppebåret i Kolding marked s. Francisci fest (4. okt).

Øresundstoldregnskaberne er den mest sammenhængende gruppe, men ikke den mest omfattende. Hvert af de tre ældste sundtoldregnskaber 1497, 1503 og 1528 udgør et hæfte i kvart med ca. 1.000 - 1.300 linier tekst, hvoraf indtægtsposterne udgør langt den største del. Tolden var primært en skibstold: en nobel pr. skib. Ned mod slutningen af det 15. årh. var den gamle Edwardsnobel helt afløst af den vægtigere rosenobel, og tolden blev nu i begrænset omfang betalt med rhinske gylden og andre guld- og sølvmonter. Sålænge tolden fortrinsvis blev betalt i nobler, var det en fordel for den danske konge, at rosenoblen havde afløst den gamle skibsnobel, og det kunne accepteres, at man fortsat anvendte den gamle omregningskurs 1 nobel = $2\frac{1}{2}$ rhinsk gylden. Men i løbet af Frederik 1.s tid blev gylden imidlertid dominerende møntsort, samtidig med at forskellige andre møntsorter blev mere hyppige, og alle beløb blev nu omregnet i gylden. Det medførte indtægtstab, som er baggrunden for sagen mod tolder Peder Hansen 1548. Både retssagen og de ældste regnskaber er udførligt behandlet af Poul Enemark i artiklen »Tolden er nobel og nobels værd«. Ved at sammenholde regnskaberne med bevarede kvitteringer påviste han, at regnskaberne bogførte udgifter i form af udbetalinger til kongen ikke (nødvendigvis) modsvarende indtægtssiderne, idet der i årets løb kunne være sket adskillige indbetalinger til kongen »på regnskab«, og disse var derfor ikke bogført i årsregnskabet. Dette er heller ikke som lensregnskaberne afbalance-ret, »lignet og lagt«. Enemark kunne således korrigerer de ældre historikere C.F. Allens, Will. Christensens og Astrid Friis' arbejder og nåede frem til, at de opgivelser fra Frederik 1.s tid af, hvor store toldindtægterne havde været under kong Hans, stemte så nogenlunde.

Da Hansestædernes privilegier sikrede de vigtigste af byerne toldfrihed, er det især nederlændere og i stigende grad engelske og skotske skippere, der har måttet be-

tale nobel-tolden. Der opkrævedes dog også en enkelt vareafgift, nemlig på rhinskvin. De første sider i regnskaberne omfatter normalt denne *vintold*, der enten blev betalt in natura eller i mønt, og da oftest i gylden. Ifølge Enemarks skema (s. 103) udgør vintolden kun henholdsvis 5 og 2% i 1497 og 1503. Langt den største del af regnskabet udgøres af *skibstolden* af de »vesterske« stæder. De hanseatiske skipper måtte dog betale told, hvis de ikke havde deres fribreve i orden, og der opregnes på et par sider skibstold af østerske stæder, når skipperens brev ikke dækkede vareladningen. Udtrykket »vesterske stæder« forekommer ikke i de tidlige regnskaber, kun »østerske«, men vel at mærke i en anden betydning end hos *Nina Bang*.



Rosenobel fra slutningen af det 15. årh. Den noget forældede skibstype er udsmykket med Yorks hvide rose (Fot. Nationalmuseet).

Også de ældste noget spredte årgange er tabellarisk udgivet i første bind af *Nina Bangs* store tabelværk over »Skibsfart og varetransport gennem Øresund«. Første del gælder skibsfarten fra 1497 og frem til enevælden, mens anden del »Varetransport« først begynder 1562 med lastetoldens indførelse. Skibsfarttabellerne er delt op i 9 topografiske hovedgrupper. For hver gruppe er antallet af skibe talt sammen, og til sidst angives slutsummen. Kun for de fuldt toldpligtige områder Nederlandene og de østerske stæder, der hos *Nina Bang* betegner Danzig, de pommerske og preussiske byer, kan regnskaberne give et nogenlunde reelt billede af skibsfarten gennem Øresund. Således nævnes kun ganske få skibe fra dansk område og det øvrige Skandinavien samt Lübeck. Tabellerne siger ikke ret meget om den totale skibsfart, men nok en del om variationer fra år til år. I indledningen anføres gennemsnitstal fordelt på 10-års perioder. Efter 1560 er tallet konstant højere end 3.000, det kulminerer i perioden 1590-99 med lidt over 5.000. De anførte gennemsnitstal for perioden 1497-1547 med 1.336 skibe og 2.251 1557-58 er ganske værdiløse, da der ikke er tale om en jævn stigning. Antallet i 1497 er 795, men 1.222 i 1503. Det ligger i de følgende regnskaber under 1.000, stiger kraftigt i anden halvdel af 1530'erne og kulminerer med 2.025 i 1539. Til gengæld er tallet helt nede på 288 i 1543, og der er intet der tyder på, at regnskabet ikke skulle dække hele året.

Ser vi nu på selve regnskaberne, svarer deres opstilling ikke ganske til den trykte udgave. Den jævne blækfarve og regelmæssige skrift tyder på, at der er tale om en renskrift, der år efter år sker efter samme model. Hvert regnskab indledes med den told, der er oppebåret af rhinskvin, den eneste varetold, som fandtes. Indtægten heraf er anført hos *Nina Bang* i den første note til hvert årsregnskab indtil 1633, da vintolden ikke mere anføres særskilt i de originale regnskaber. Disse oplyser skipperens navn og hjemsted, hvor

meget vin, han havde ombord, og hvad han betalte i told.

Hver indførsel i regnskabet fylder normalt to linier, i enkelte tilfælde mere. Efter vintolden følger skibtolden med ca. 40 notitser pr. side. De fylder sjældent mere end en linie efter modellen »Item Jehan Botzhake aff Enckhuisen gaff i nobelle«. Over halvdelen af skipperne er hollændere.

Efter den almindelige skibtold følger told af »Østher stædherne«. Det drejer sig især om skibe fra Stralsund og Hamborg, som enten har ført gods fra Greifswald eller andre toldpligtige stæder. Så følger fortegnelsen over de skippere, der var fritaget for told, den er næppe fuldstændig. I de første regnskaber nævnes »østerstædherne« i overskriften, og igen er det Stralsund og Hamborg, der dominerer. Fra 1536 nævner overskriften i regelen ».... de vendiske og andre stæder som toldfri er«. Fortegnelsen omfatter næppe mere end en brøkdel af de passerende, toldfri skibe. Til sidst i regnskabet er anført tolderens udgifter, bl.a. hvad han har leveret til kongen. Som påvist af Enemark skal dette suppleres med de delafregninger på regnskab, der ofte fandt sted flere gange årligt. Takket være de mange bevarede toldkvitteringer er det muligt at få et klarere billede af toldens betydning, end det som kan udlæses af de spredte regnskaber.

Få kilder fra ældre tid har været så heftigt diskuteret af historikerne som Øresundstoldregnskaberne, både med hensyn til tolkning og kildeværdi. Diskussionen går dog især på regnskaberne efter 1560 og er derfor uden relevans her. Generelt kan man vel sige, at de ældste regnskaber er uanvendelige på makroplan d.v.s. til handelsstatistik m.v., men at de på mikroplan er en vigtig kilde i sig selv, fordi antallet af bevarede regnskaber fra 15. og begyndelsen af det 16. årh. er så beskedent, og dernæst kan de kombineret med andre kildegrupper samt udenlandsk materiale afspejle dele af samfundslivet, som ikke kommer

frem i de kilder, som den store politik har efterladt.

Det politiske aspekt af sundtolden i det 15. årh. er behandlet af *Jens E. Olesen* i »Den rette, sædvanlige strøm«, Zise 1982.

De slesvigske toldregnskaber er nok de mest omfangsrige og har som Øresundstoldregnskaberne den fordel, at de fortsætter i en ret sammenhængende række i den følgende periode, så at der er mulighed for at undersøge en lang tidsperiode. Regnskaberne er kronologisk ført som dagsjournaler med indtægterne af øksne og heste mellem hinanden. Personerne anføres kun sjældent med hjemsted. Det langt mindre udgiftsregnskab er ordnet systematisk efter personer og sager. Det ældste Gottorpregnskab 1484/85 er fuldstændigt udgivet af *Emilie Andersen* i *Danske Magazin* (1933) med en indledning om både dette og de følgende års regnskaber. Ud fra regnskabet konstruerer hun en gottorpsk toldtarif, der ikke blot omfatter heste, okser, får og lam, men forskellige fisk, vin, øl, honning, flere slags skind og metaller samt klæde og lærred mv. De højeste satser er 2 og 4 skilling. Tysk forskning har beskæftiget sig en del med regnskabsproblematikken, men først med *Lothar Schwetliks* dissertation 1954 om den hanseatisk-danske handel over Gottorp 1484-1519 udnyttedes fuldt ud det i Danmark beroende materiale, et spændende, men både tids- og stedsmæssigt ret snævert anlagt studie. Det store gennembrud i toldregnskabsforskningen kom med *Poul Enemarks* grundige og vidtfavnende disputats »Studier i toldregnskabsmateriale fra begyndelsen af det 16. århundrede« (Århus 1971). Han har behandlet hele det regnskabsmateriale, der har relation til dronning Christine, og desuden inddraget Ålborgregnskaberne samt omtalt næsten alle bevarede regnskaber bortset fra Øresundstolden, som han har behandlet senere (jfr. ovenfor). Det mærkes, at Enemarks udgangspunkt var studier over øksneeksporten, men da han fandt ud

af, at regnskaberne ikke som hidtil troet duede til at sætte tal på øksneeksporten, og at der måtte sættes spørgsmålstegn ved mange af de anførte oplysninger, koncentrerede han i stedet sit arbejde om en gennemgribende kildekritisk analyse. Denne analyse sammen med Enemarks toldhistoriske artikler i Kulturhistorisk leksikon for nordisk middelalder har inspireret andre til at gå i gang.

Et vigtigt supplement til Enemarks kildeanalyser findes i *Troels Dahlerups* oppositionsindlæg, trykt som »Toldregnskaber kritisk belyst« i Historie 1972. Dahlerup behandler de vigtige problemer knyttet til transportretning, toldtarif og toldsituation og tager sig især af dateringsspørgsmål og navneterminologi.

Samme år som Enemark forsvarede sin afhandling afleverede *Poul Dedenroth-Schou* hovedfagsspeciale i historie (Københavns Universitet) om »Falsterbo toldregnskab 1494 og Skånemarkedets forvaltning i senmiddelalderen«. Et afsnit af det er i let bearbejdet form trykt i Zise 1982: »Kgl. majestæts tolder på Falsterbo«. Han afgør den gamle strid mellem historikerne, hvorvidt danske og tyske varigestillede med hensyn til sildetolden, ved at påvise, at Stralsundfredens bestemmelser fra 1370 fortsat var gældende. Tyskerne skulle betale 20 p. dansk mønt eller 10 p. lybsk pr. læst sild, mens danskerne slap med det halve. Satsene gælder endnu i 1494, tyskerne betaler 20 p. dansk, mens danskerne kan nøjes med 10 p. dansk, undertiden dog 1 sk. = 12 p. dansk, men vekselkursen mellem lybsk og dansk mønt var ændret i tyskernes disfavør fra 2:1 til 4:3. Sildetolden udgjorde ca. 70% af den samlede udførselstold fra Skånemarkedet, resten af *hverdagstolden* var fordelt på en lang række varer. Styktolden kunne variere meget, af en tønne salt slap man med at betale 1 p., mens der af en tønne smør skulle ydes 32 p. og af en hest det halve (16 p.). Den højeste told skulle erlægges af et kramfad eller en

kramtønne, nemlig 4 sk. = 48 p. Udover hverdagstolden (udførselstold) skulle der betales *rottold* (passagetold) ved afsejling fra dansk havn. Endelig nævner Falsterboregnskabet en række markedsafgifter bl.a. *accise* af indført tysk øl.

Falsterboregnskabet er det største enkelte regnskab, det indeholder mere end 6.000 linier tekst. Forhåbentlig vil det lykkes engang at få det udgivet under en eller anden form.

I »Profiler i nordisk senmiddelalder og renæssance. Festskrift til Poul Enemark 13. april 1983« har *H.V. Gregersen* taget tråden fra Enemarks disputats op med »Toldregnskabet fra Haderslev 1539«. Dette regnskab registrerer både trafikken ad landevejen og den søværts, som Gregersen specielt søger at analysere. Okseeksporten er naturligvis central, men Gregersen hæfter sig også ved importen af humle.

Acciseregnskaberne falder uden for Enemarks undersøgelser, og de næsten samtidige sisebøger fra Helsingør og København synes endnu ikke at have fristet nogen til en grundigere undersøgelse. Hvis det var sket, var det måske lykkedes lidt bedre for de to udgivere *Aage Andersen* og *Anemette S. Christensen* at sætte det af dem udgivne Viborgregnskab (MIV 1980) ind i en sammenhæng. Det er som nævnt uden tid og sted, men stedsbestemmelsen er ikke vanskelig, og det originale regnskab har da også indtil for nylig været anbragt i Topografisk samling på papir. Tidsbestemmelsen er straks vanskeligere. Regnskabet indeholder afgifter af malt til ølbrygning og af udskænket øl (mumme). Der betales 2 sk. pr. byskæppe (= 6 skæpper) malt, hvilket svarer til afgiften af 1½ tønne øl. Det er det ældste bevarede maltacciseregnskab, hvilket dog ikke har kunnet hjælpe udgiverne til en nærmere tidsbestemmelse. De nøjes forsigtigt med at mene, at regnskabet snarest strækker sig over to år og er fra tidsrummet mellem 1490'erne, da mumme nævnes første gang i danske kilder og frem

til reformationen, da flere af Viborgsogne blev nedlagt. Jeg vil dog mene, at regnskabet næppe kan være ældre end sisebestemmelserne fra 1516, og ud fra skriften er det nok rimeligt at placere det i perioden 1520-35. Dateringen kan rimeligvis indsnævres betydeligt, idet Mikael Venge i en toldhistorisk note (Zise 1982) har identificeret en af Viborg ølbryggerne med den tidligere landsdommer Niels Clementsen, der dog må antages at have opholdt sig sine sidste år på sin forlening Ålborghus. Hvis identifikationen er korrekt, dækker regnskabet nok først og fremmest 1517, da Niels Clementsen døde før 18. marts 1518.

Toldregnskaber er mere knappe i ordvalget end lensregnskaberne og derfor ikke helt så fascinerende. Til gengæld er de mere overkommelige at gennemgå og rummer på visse felter et væld af kulturhistoriske detaljer. Deres større ensartethed og det, at de er koncentreret om en relativ kort periode, der er fattig på lensregnskaber, gør toldregnskaberne så meget desto mere oplysende til studiet af priser og varekategorier.

Kilder

Selv om toldregnskaber set på længere sigt først og fremmest er at finde i landsarkivernes toldarkiver og købstadarkiver, findes der i de danske landsarkiver intet toldmateriale før mod slutningen af det 16. århundrede.

For det slesvig-holstenske område findes der et stort materiale, som kun delvis er nævnt i Enemarks disputats. Hvor der i ældre litteratur er henvist til Staatsarchiv i Kiel, vil materialet nu være at finde i Schleswig-Holsteinisches Landesarchiv, Schloss Gottorf i Slesvig by. Dertil kommer for det slesvigske område de velbevarede byarkiver i *Flensborg* og *Slesvig*, og tilsvarende findes der rimeligvis noget at hente i flere af de holstenske byer.

For Skånelandenes vedkommende har købstadarkiverne lidt meget under kampe-

ne mellem danske og svenske. Fra den danske tid er der kun velbevarede købstadarkiver fra *Halmstad* og *Malmø*. Halmstad rådhusarkiv er for få år siden afleveret til Landsarkivet i Lund, mens Malmø har selvstændig arkivinstitution. Trods det rige arkivfond fra Malmø med rådstue- og bytingsprotokoller tilbage til kort efter 1500 synes skatte- og toldregnskaber at begynde sent. Fra Lyder v. Fredens kæmnerregnskaber (udgivet af Lundberg) slutter 1520, går der næsten 100 år til den følgende række starter.

Det her behandlede materiale findes i Rigsarkivet, men i 4 forskellige arkivfonde: *Regnskaber ældre end 1559* (Reg. 108a), *Øresundstoldregnskaberne* (Reg. 118), *Sønderjyske fyrstearkiver* (VA. X, 1959) og *Slesvig-holstenske regnskaber - 1580* (Seddelreg. 83). Principielt skulle Reg. 108a omfatte alle civile regnskaber - 1559, men det er aldrig blevet gennemført. Den oprindelige registratur er undertiden meget summarisk og adskillige af de gamle pakketitler er vildledende. Den langt bedre registrering på sedler, som *Aksel E. Christensen* foretog for Kildeskriftselskabet i slutningen af 1930'erne, standser ca. ved reformationen og henviser kun til pakketitler og de ret ulæselige sidetal i Reg. 108a, idet nummereringen af de gamle pakker er en del yngre. De er benyttet ved sikkerhedsfotograferingen, som fandt sted så tidligt som 1962. Enemark har dels benyttet filmene, dels lånt de originale regnskaber til Århus. Hans læg-nummerering (II s. 57-59) svarer ikke helt til rækkefølgen på filmene, ligesom der er afvigelser fra den nugældende læg-orden i de nye pakker (1979-80). For at lette brugen af såvel registratur, som film og originale regnskaber anføres i det følgende 1) seddelnummer i Kildeskriftselskabets registrant, hvoraf et eksemplar findes i Rigsarkivets registraturværelse (DMR + nr.), 2) gl. pk. nr., 3) Enemarks betegnelse, 4) nugældende pk.

og læg. nr., som skal benyttes ved bestillinger og henvisninger i litteratur, 5) filmnr.

For de tre øvrige grupper er arkivhenvisningerne enkle og entydige. Blot skal det bemærkes, at Enemarks overskrifter (II s. 60) er forkerte.

Ved hvert arkivfond er henvist til omtalen i Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse I, 1-2, 1983 (populært kaldet »1. afd.s guide«) og til trykte og utrykte registraturer.

Øresundstoldregnskaber

»Guiden« s. 728, jf. s. 437 - Folio. 118 (upag.). Der findes S-film.

- 1) 1497-1541 1 pk. 1542-1548 1 pk.
Anm. Et hæfte af samme format (ca. 21 x 29 cm), men af forskellig tykkelse for hvert af årene 1497, 1503, 1528, 1536-48 (marts). Forskellige vandmærker i hver årgang, dog har 1539 og 1540 fælles vandmærke, ligeså 1542 og 1543. - 1497, 1503 og 1528 DMR 336-338.
- 2) 1557 1 bd. 1558 1 bd.
Anm. 1557 har 587 blade og er indbundet i et brunt renæssancebind med blindtrykt årstal. 1558 har ca. 250-300 blade i nyere indbinding.

Reviderede regnskaber, Slesvigske og hollandske regnskaber - 1580

Jf. »guiden« s. 661 (Toldregnskaber er ikke nævnt). - Seddelreg. skuffe 83.

Kongens arkiv 1466-1578

- 3) Gottorp toldregnskab 1484/85 1 pk.
Anm. Hæfte i brækket folie med 52 blade. - DMR 316.
- 4) Haderslev toldregnskab 1539 1 bd.

Fællesarkivet

1546-79 (jf. VA. X s. 55-56, hvor det ikke nævnes, at regnskaberne findes andetsteds)

- 5) Gottorp toldregnskaber 1545-51 1 pk.

Gottorp toldregnskaber 1552-59 1 pk.
Anm. 1 bd. for hvert år.

Sønderjyske fyrstearkiver

»Guiden« s. 743 ff. - VA. X s. 49

Hertug Frederiks arkiv

J. Regnskaber 1488-1520

J. Toldregnskaber 1490-1519

- 6) I. Gottorp toldregnskaber 1490-92 1 pk.
Anm. 2 hæfter i brækket folio, 12 + 44 blade. - DMR 317 og 319
Gottorp toldregnskaber 1494-95 (udgift), 1497-98, 1501, 1508 1 pk.
Anm. 1494 og 95: 2 hæfter i kvart, 33 + 30 blade. - DMR 320 og 318. Kun udgiftsregnskaber. Will. Christensen sætter i sin kommentar til DMR-sedlerne spørgsmålstegn ved, om det er korrekt at regne dem til toldregnskaber. Opstillingen svarer imidlertid nøje til andre toldregnskabers udgiftsdel, ordnet systematisk efter sager og personer. At udgiften afholdes af toldindtægter fremgår af 1495 fol. 2: »Utgift des tollen to Got(torf)....« 1497 og 98, 1501 og 08: 4 hæfter i kvart 24 + 78 + 104 + 72 blade. - DMR 321-22, 324-25.
- 7) Gottorp toldregnskaber 1510-11, ca. 1512, 1519 1 pk.
Anm. 1510, 11 og 19: 3 hæfter i kvart, 136 + 118 + 77 blade. - DMR 326-28. Et udateret regnskab (fra 1 uge efter påske til 2 uger efter trinitatis) nævnes ikke af Enemark. Det sættes på DMR 323 til ca. 1500, men er af Kroman (VA. X) flyttet til ca. 1512. Det består af 2 læg i 8°, i alt 9 blade.
- 8) 2. Husum toldregnskaber 1496-97, 1504-06, udatt. 1 pk.
Anm. 1496, 97 1504, 05 og 06, udatt.: 6 hæfter i kvart, 24 + 16 + 44 + 66 + 26 + 22 blade. - DMR 329-30, 332-34, 331. Det udaterede læg er skrevet af samme skriver som læggene 1504-06 og sættes af DMR til (1498-1503?).

Regnskaber ældre end 1559

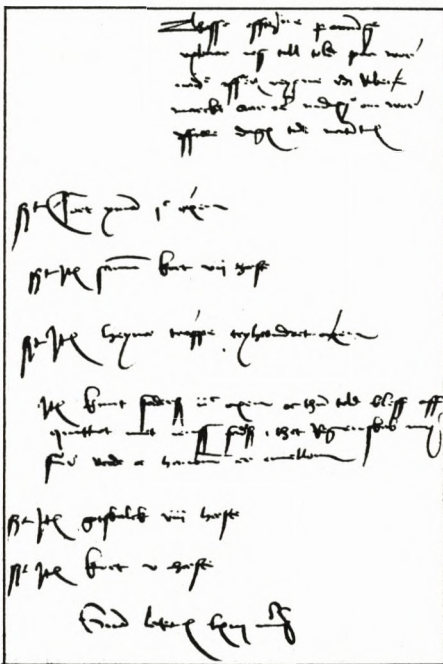
- »Guiden« s. 651-63 - Folio. 108 a
Som det fremgår af s. 663 er toldregnskaberne fordelt på en række pakker. For overskuelighedens skyld vælger jeg i det følgende at anføre byerne i alfabetisk orden i stedet for at gennemgå pakke for pakke som hos Enemark (II s. 57-59). Der er i fortegnelsen ikke skelnet mellem markedstold, og anden told, mens acciseregnskaberne følger til sidst.
- 9) Assens toldregnskab (1519/20)
pk. 12 (gl. pk. 24) læg 6 S 663
Anm. Øksnetoldregnskab uden tid og sted, men af A.E. Christensen og Enemark bestemt til Assens. Hæfte i brækket folio, 6 blade. - DMR 341, af Enemark betegnet »Hæfte III«.
 - 10) Falsterbo toldregnskab 1494
pk. 5 (gl. pk. 9) S 660
Anm. Hæfte i smalfolio med 131 blade, indb. i skind. Hertil to løse bilag. - DMR 329.
 - 11) 3 bilag til Horsens told- el. byfogedregnskab 1546
pk. 34 (gl. pk. 70) læg 3 S 678
 - 12) Kolding markedsregnskab okt. 1509
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 9 a-b S 660
Anm. 2 læg i kvart, 12 + 4 Blade. - DMR 350, af Enemark betegnet Hæfte VI og VII.
 - 13) Garantiliste fra Kolding okt. 1509
pk. 12 (gl. pk. 24) læg 5 S 663
Anm. Udat. dobbeltblad, brækket folio. - DMR 359, der kalder det Kolding øksnetold (1518-24?). Af Enemark betegnet Hæfte VII og bestemt til Francisci marked (4. oktober) 1509 (behandles s. 53-56).
 - 14) Kolding markedsregnskab 1511
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 11 S 660
Anm. Et læg i kvart, 8 blade. - DMR 356, af Enemark betegnet Hæfte IX.
 - 15) Kolding toldregnskab 1524
pk. 12 (gl. pk. 24) læg 4 S 663
Anm. Hæfte i brækket folio, 18 blade, de fleste blanke. - DMR 362, af Enemark betegnet Hæfte VI (udført behandlet I s. 57-58).
Kolding, se også Ribe
 - 16) Odense byfogedregnskab 1518-19
pk. 12 (gl. pk. 24) læg 1 a S 663
Anm. Hæfte i brækket folio, 16 blade. - DMR 483: »Oppebørsel af told og sagefald i blandet rækkefølge«, af Enemark betegnet Hæfte V (behandlet I s. 57).
 - 17) Rendsborg toldekstrakt 1528
pk. 10 (gl. pk. 19) læg 2 S 662
Anm. Enkelt ark. - DMR 335. Det findes blandt en samling regnskabsoptegnelser og kvitteringer fra Frederik 1.s tid (gl. sign.: Kronologisk samling nr. 27).
 - 18) Ribe og Kolding toldregnskaber 1501
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 4 S 660
Anm. Hæfte i kvart, 14 blade + 3 løse tillæg. - DMR 346, af Enemark betegnet Hæfte I.
 - 19) Ribe og Kolding toldregnskaber 1502
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 5 S 660
Anm. Hæfte i kvart, 24 blade, heraf 14 blanke, + 3 indlagte sedler. - DMR 347, af Enemark betegnet Hæfte II.
 - 20) Ribe og Kolding toldregnskaber 1503
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 6 S 660
Anm. Hæften i kvart, 14 blade, heraf 7 blanke, + indlagt brev. - DMR 348, af Enemark betegnet Hæfte III.
 - 21) Ribe toldregnskab 1505
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 1 S 660
Anm. Udateret toldliste, brækket folio, 10 blade, heraf 6 blanke. Af Will. Christensen henfører til Ribe og ud fra en notits til 1505. - DMR 349, af Enemark betegnet Hæfte XI (behandlet I s. 40-45).
 - 22) Ribe markedsregnskab (sept. 1508)
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 12 S 660
Anm. Udat. og uden stedsangivelse. - DMR 357 henfører det til Ribe, fordi porten i Ribe nævnes, skrevet med

samme hånd som de øvrige regnskaber i kvartformat, derfor ca. 1500-10. Af Enemark betegnet Hæfte X og bestemt til Ribe efterårsmarked 1508 (behandlet I s. 29-31).

- 23) Ribe toldregnskab 1509
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 2 S 660
Anm. Hæfte i brækket folio, 12 blade, heraf 7 blanke. - DMR 351, af Enemark betegnet Hæfte XII (behandlet I s. 45-47).
- 24) Ribe markedsregnskab 1509
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 8 S 660
Anm. Fugtskadet hæfte i kvart, 4 blade. - DMR 352, af Enemark betegnet Hæfte V.
- 25) Ribe forårsmarked (25/3)
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 7 S 660
Anm. Hæfte i kvart, 6 blade, heraf 3 blanke. - DMR 353, af Enemark betegnet Hæfte IV.
- 26) Ribe og Kolding markedsregnskaber (forår og efterår) 1510-11
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 10 S 660
Anm. Hæfte i kvart (5 sammensyede læg), 4 + 4 + 8 + 8 + 4 blade. - DMR 354-55, af Enemark betegnet Hæfte VIII.
- 27) Ribe toldregnskab
pk. 5 (gl. pk. 10) læg 3 S 663
Anm. Udat. hæfte i brækket folio, 4 blade. - DMR 358, af Enemark betegnet Hæfte XIII og bestemt til efter 1512 (behandlet I s. 47-49).
- 28) Ribe og Kolding told- og markedsregnskaber 1519-20
pk. 12 (gl. pk. 24) læg S 663
Anm. Hæfte i kvart med 4 sammenhæftede læg (32 blade) + et løst læg (8 blade) hentet fra dronning Christines hofholdningsregnskaber (hæfte VII). - DMR 360, af Enemark betegnet Hæfte I (behandlet I s. 31-33 med note 11).
- 29) Ribe og Kolding told- og markedsregnskaber 1520-21
pk. 12 (gl. pk. 24) læg 3 S 663

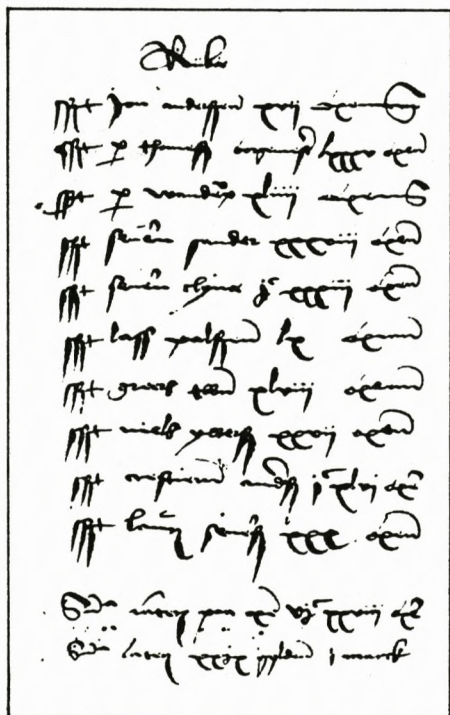
Anm. Hæfte i brækket folio, 24 blade. - DMR 361, af Enemark betegnet Hæfte II. - I hæftet har været indlagt et blad af lidt mindre format og skrevet med afvig. hånd indeholdende udgiftsposter for dronningen, iflg. DMR »muligvis udlagt af tolderen«. Det er næppe korrekt, da det i virkeligheden er et brudstykke af et hofholdningsregnskab maj-juli 1521. Det har ikke været kendt af Will. Christensen, er nu udskilt og vil blive udgivet i Danske Magazin.

- 30) Rødby toldregnskab 1518-22
pk. 12 (gl. pk. 25) læg 2 S 663
Anm. Hæfte i kvart, 20 blade. - DMR 340. - Omfatter især told af heste.



Ribe og Kolding markedsregnskab 1511. Disse penge oppebar jeg til told på min nådige frues vegne i Ribe marked ved Vor Frue dags tide natiuitatis (dvs. omkring 8. september).

- 31) (Svendborg) byfogedregnskab 1519-21
pk. 12 (gl. pk. 24) læg 1 b S 663
Anm. 7 sammenhæftede halvark indhæftet i meget slidt pergamentfragment (kalenderbrudstykker), 14 blade i 8°. - DMR 484, af Enemark betegnet Hæfte IV. - Mangler stedsangivelse, men af Enemark (og tidligere A.E. Christensen) bestemt til Svendborg (behandlet i s. 56).
- 32) Viborg byfogedregnskab 1545
pk. 36 (gl. pk. 70) læg 4 S 678
Anm. 3 dobbeltblade indbundet i et ark af et pergamenthåndskrift (liturgisk, 13. årh.), 12 blade, heraf 7 blanke. - Både på omslag og 1. side anfø-



Side af Ribe toldregnskab 1521. Benyttet som omslagstegning på Enemarks disputats.

- res, at det er byfoged Seeffuerenn Knebbels regnskab på sagefald og told 1545 påske til Martini (11/11).
- 33) (Ålborg) toldregnskab 1517
pk 12 (gl. pk. 25) læg 1 a S 663
Anm. Læg i smalfolio, 12 blade, enkelte sider ubeskrevne. - DMR 342, af Enemark betegnet Hæfte I. - Indeholder rortold, kramkistetold, hestetold, øksnetold og sise samt udgift (ufuldstændig).
- 34) Ålborg toldregnskab 1518
pk. 12 (gl. pk. 25) læg 1 a S 663
Anm. Hæfte af 2 læg i brækket folio, sammenhæftet af to pergamentlapper (ubeskrevne), 16 + 32 blade (mange blanke) + et bilag. - DMR 343, af Enemark betegnet Hæfte II.
- 35) Hans Tolders regnskab 1518
pk. 12 (gl. pk. 25) læg 1 d S 663
Anm. Hæfte i brækket folio, 6 blade, heraf 4 blanke. - DMR 344, af Enemark betegnet Hæfte III.
- 36) Ålborg toldekstrakt 1518
pk. 12 (gl. pk. 25) læg 1 e S 663
Anm. Dobbeltblad. Ekstrakt af Hans Tolders regnskabsaflæggelse for år 1518 (vist forud for det foranstående regnskab). - DMR 345, ikke særskilt nævnt af Enemark, der behandler Ålborgregnskaberne under ét i s. 49-53 og 125-27.
- 37) Helsingør sisebog 1518-20
pk. 12 (gl. pk. 26) S 663
Anm. To hæfter i kvart (indb. i et pergamentomslag) 16 + 14 blade. - DMR 364. Indeholder både sise af vin og af tysk øl samt udgiftsregnskab. Går fra påske til påske 1518-19 og 1519-20.
- 38) Saltregnskab, København 1517-18
pk. 6 (gl. pk. 13) læg 7 S 661
Anm. Hæfte i brækket folio, 4 blade (heraf 1 blank). - DMR 363. - Ført af tolder Albert van Gock.
- 39) Kbh. acciseregnskab 1519
pk. 6 (gl. pk. 13) læg 9 S 661
Anm. Hæfte i brækket folio, 34 blade

(enkelte blanke). - DMR 365. Ufuldstændig, omfatter kun månederne august - september (ølaccise).

40) Viborg acciseregnskab, udat.

pk. 37 ÷ film

Anm. Hæfte i folio. Uden tids- og stedsbetegnelse. Af M. Venge foreslået sat til 1516-18.

Løbenumrene i venstre margin anføres i litteraturoversigten ved de arbejder, hvor de er behandlet.

Litteratur (herunder udgaver)

Det grundlæggende værk for enhver beskæftigelse med de ældste toldregnskaber er *Poul Enemarks* disputats fra 1971, hvori han dels har analyseret en række regnskaber, dels har vurderet det samlede materiale både m.h.t. kildeværdi vedrørende eksport og eksportformer, handelsveje og handelspartnere og m.h.t. regnskabernes oplysninger om toldtariffer, varemængder og -sortimenter. Desuden belyser han betydning og omfang af toldfrihedsrettigheder, af muligheder for toldsvig og smugleri. Selv om hans hovedresultat er, at det bevarede materiale ikke er repræsentativt på ret mange punkter, har hans undersøgelser dog også en række positive resultater at opvise. Den må afgjort være udgangspunktet for al fremtidig forskning.

Enemarks udførlige bibliografi gør det overflødigt her at omtale ældre litteratur og udgaver, med mindre de direkte omhandler de registrerede regnskaber.

Emilie Andersen (udg.): Et gottorpsk toldregnskab 1484-85. Da. Mag. 6. rk. VI, 1933 s. 329-76 - nr. 3.

Aage Andersen og Anemette S. Christensen (udg.): Et acciseregnskab fra Viborg. MIV bd. 10, 1980 s. 18-29 - nr. 40.

William Christensen (udg.): Dronning Christines Hofholdningsregnskaber. 1904 - nr. 28.

Troels Dahlerup: Toldregnskaber kritisk belyst. Historie IX, 1970-72, s. 232-53.

Poul Dedenroth-Schou: »Kgl. majestæts tolder på Falsterbo«. Omkring et middelalderligt toldregnskab. Zise 1982, nr. 3, s. 31-42 - nr. 10.

Poul Enemark: Talrige artikler i Kulturhistorisk Leksikon for Nordisk Middelalder, specielt Handel, Handelsafgifter bd. VI, 115-23 1961. Skibsafgifter bd. XV, 479-80 1970. Told, Transithandel bd. XVIII, 431-39 og 563-67 1974. Øksnehandel, Ølhandel bd. XX, 674-83 og 703-10 1976. Østersøhandel bd. XXI, 41-48 1977.

Poul Enemark: Studier i toldregnskabsmateriale i begyndelsen af 16. århundrede. Med særligt henblik på dansk okseeksport. I-II, 1971 - nr. 22, nr. 29, nr. 9, nr. 21, nr. 23, nr. 27, nr. 33-36, nr. 13, nr. 31, nr. 16, nr. 15.

Poul Enemark: Oksehandel ca. 1300-1700. Sortbroget kvæg, red. af Vagn Bro 1983 s. 9-87.

Poul Enemark: »Tolden er nobel og nobels værd«. Toldhistoriske aspekter omkring en retssag i 1548. Zise 1983, nr. 3, s. 93-115 - nr. 1.

H.V. Gregersen: Toldregnskabet fra Haderslev 1539. Profiler i nordisk senmiddelalder og renaissance. Festskrift til Poul Enemark 1983 s. 165-72 - nr. 4.

Thelma Jexlev: Om told og sise i middelalderen. Eksempler hentet fra privilegier og stadsretter i 10 middelalderbyer. Zise 1982, nr. 2, s. 29-51.

Jens E. Olesen: »Den rette, sædvanlige Strøm«. Øresundstolden i det 15. årh. Zise 1982, nr. 3, s. 19-30.

Mikael Venge: Toldhistoriske noter (ad MIV 10). Zise 1982, nr. 3, s. 46-47 - nr. 40.

Nina Bang og Knud Korst: Tabeller over Skibsfart og Varetransport gennem Øresund 1497-1660 bd. 1-2, 1903-33, 1661-1783 bd. 1-2, 1930-45.

Rigsarkivet og hjælpemidlerne til dets benyttelse I 1.-2. bd, 1983. (Red. af W. v. Rosen).

Bornholmerure tilsøs

eller

Hvad man også kan finde i 1700-tallets toldregnskaber

Af Anders Monrad Møller

Hvis man sidder med en af de bevarede toldregnskabsprotokoller fra 1700-tallet foran sig, gør man nok klogt i at huske på, at dette først og fremmest er et levn efter en administrativ funktion, nemlig den at opkræve nogle penge. Historikere er tidligere kommet noget galt afsted ved altfor naivt at forestille sig, at skibsfart og varestrøm umiddelbart kunne aflæses af forgangne tiders toldmateriale.¹⁾ Men kritikken af den altfor godtroende fagfælle er slået så godt igennem, at man til gengæld også kan møde folk med den inderlige overbevisning, at tolderne i fordums dage var svindlere alle tilhobe, og deres regnskaber således aldeles ikke til at lide på. Den holdning er imidlertid heller ikke uden et vist skær af naivitet.

Tager man atter 1700-talsprotokollen for sig og bladrer den igennem, vil man se, at der er tale om en nogenlunde pæn rensskrift, som dog er blevet overbroderet med krydser og andre mærkelige tegn, helt sikkert senere tilføjet. Dette er naturligvis revisors værk, og de protokoller, som stammer fra 1700-tallet er netop bevaret, fordi de sammen med behørig bilag fra samtlige landets toldsteder indsendtes til de centrale myndigheder i København - oprindeligt til Rentekammeret, siden 1760 til General-toldkammeret.

Herved er man igang med næste fase i forsøgene på at få noget fornuftigt ud af toldregnskabsmateriale. En majsommelig undersøgelse af hvornår, hvordan og af hvem dette eller hint regnskab nu blev udfærdiget. Og - ikke mindst - i hvilken administrativ sammenhæng det hører hjemme.

Historiske undersøgelser af administra-

tionens gang og toldregnskabers tilblivelse kan godt gå hen og blive temmelig omfattende og man kan synes, at det varer lidt længe, førend det lykkes forskningen at bruge materialet til andet og mere end netop administrationshistorie. Bortset fra, at det kan være nok så vanskeligt overhovedet at få overblik over det bevaredes omfang og art.²⁾

Holder man sig til protokollerne fra 1700-tallet, og ser man i denne sammenhæng bort fra de berømte - og berygtede - Øresundstoldregnskaber, kan man dog pege på, at regnskaberne fra de danske toldsteder, som er bevaret fra nogle år i 1730'erne, 1760'erne og 1790'erne, har fået en ret udførlig præsentation.³⁾ Det viser sig, at der eksisterer i det hele otte næsten komplette årgange. Altså et materiale, der dækker hele Kongeriget for nogle enkelte, spredte års vedkommende.

Dette har da endvidere givet anledning til en systematisk brug, som går ud over det rent toldhistoriske. Søfarten mellem danske tolddistrikter og mellem Danmark, Norge og Hertugdømmerne har kunnet skildres temmelig nøje for disse enkelte år i 1700-tallet.⁴⁾ Dette kan lade sig gøre, fordi det hele sæt toldbøger rummer dokumentation for afsejling og ankomst indenfor, hvad man kunne kalde et »lukket system«. Man kan faktisk i et vist omfang gå datidens revisorer i bedene og krydsrevidere. Bilagene er ganske vist forlængst smidt ud, men protokollerne rummer fuldstændige afskrifter af de toldsedler, som skibene medbragte fra afgangshavn til ankomsthavn. - Såvidt søfarten og dennes historie, som iøvrigt i toldarkivalier henter mangt

og meget andet helt nødvendigt stof til belysning af fortidens skibe, skipper, redere etc.

Toldprotokollen fra 1700-tallet kan dog yde mere end som så, hvad der i det følgende skal gives eksempler på. Valgt er for overskuelighedens skyld tre protokoller fra en lille købstad, Stubbekøbing. Og for at få det søfartsmæssige tilside i en fart, er det valgt at bringe nedenstående skematisk oversigt.

Det er små tal, både i antal skibe og i disses læstetal. Det kan bemærkes, at een kommercelæst her svarer til knap 2 ½ nettoregistertons, og det ses, at trafikken på Stubbekøbing øjensynligt var stigende 1700-tallet igennem. Alt dette hører også hjemme i det mere søfartshistoriske, og lades derfor ude af betragtning.⁵⁾ Det, der her interesserer, er: Hvad var der i disse skibe?

Når man lader øjnene løbe henover side efter side f.eks. i protokollen for år 1798 fra Stubbekøbing, kan det ikke nægtes, at de mere spændende ting først fanger blikket. Eksempelvis indkom skipper Holger Andersen af Rønne den 25 juni med sin lil-

le jagt på 5 læster - Anna Margretha kaldet - fra sin hjemby med bl.a. tre stk »Stue-Uhre« til en værdi af 36 rigsdaler. Da han tre dage senere sejlede videre til København, havde han ikke mere disse bornholmerure i lasten, hvoraf man vist trygt tør slutte, at tre nye standure fra og med sommeren 1798 stod og tikkede på Nordfalster. Sådan set kan de fortsat stå dér og tikke den dag i dag.

Hvad man her har fået demonstreret, er brugen af det indenrigske søværts rutenet, som kunne anvendes til afsætning af de forskellige egne industrielle produkter. Bornholmerure ført ad søvejen kan måske forekomme at være et lidt pudselt fænomen, men var naturligvis en ganske normal foreteelse. For hvordan skulle de ellers blive bragt frem? Og rønneskipperen i Stubbekøbing havn havde da også andre karakteristiske varer med fra Bornholm. Der var 50 alen »hjemmegjort tøj«, atter et lokalt produkt. Og så var der fire røgede laks, som skulle med videre til København.

Nu vil man jo nok, når det gælder varerne i disse 1700-tals småskibe, spørge om,

Toldstatistik for Stubbekøbing. Ind- og udklarerede skibe, antal og læstetal

	1733			1769			1798		
	ind fra/ud til			ind fra/ud til			ind fra/ud til		
	ant.kl.	ant.kl.		ant.kl.	ant.kl.		ant.kl.	ant.kl.	
København	21 140	21 155½		24 257	20 202		44 600	56 899	
Øvrige Danmark	17 109	11 56½		13 71	17 88½		24 324½	24 220	
Norge	3 36	4 47		5 74	7 113½		16 304½	12 200½	
Hertugdømmerne	2 5	8 43½		8 43½	8 59		21 162	24 196½	
Sverige	- -	- -		4 51½	2 44		1 20	1 20	
Lübeck	3 23	5 40		1 4	2 21		1 7	1 19	
Øvrige Østersø	1 5	- -		1 6	2 11½		1 ½	3 43	
I alt	47 318	49 342½		56 507	58 539½		108 1418½	121 1598	

hvad der nu var det typiske. For bornholm-
 merure var naturligvis ikke den mest betyd-
 ningsfulde artikel, der gik ind eller ud ved
 Stubbekøbing toldsted. Hvad var alminde-
 ligvis det, som fyldte og vejede i bugen på
 tidens små jagter, galeother og galeaser?
 Herom handler de følgende afsnit.

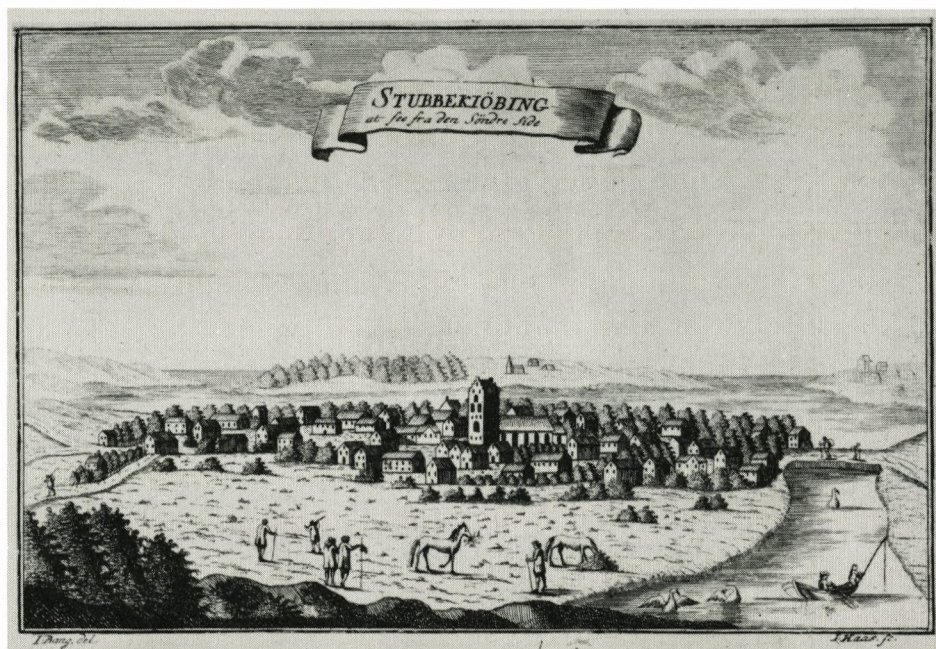
Kakkelovne for korn og træ for flæsk

Af toldstatistikken kan man se, at sejl-
 laden til og fra Norge ikke repræsenteres af
 de allerstørste tal. Men det foregik inden-
 for det samlede monarkis rammer, og føl-
 gelig skulle man snyde tolderne både i
 Stubbekøbing og i Norge, hvis man ville
 smugle. Der er derfor ikke grund til den
 store mistro til oplysningerne om, hvad der

blev registreret af tolderen i Stubbekøbing,
 så meget desto mere som disse varer til og
 fra Norge ikke ligefrem hører til de klassi-
 ske smuglervarer.

Udvekslingen med Norge kan anskues
 som et varebytte, hvor de nordfalsterske
 kornvarer - rug, byg og malt - samt sidevis
 af flæsk modsvarede af norsk jern og træ.
 Ifald man tog så langt nordpå som til Ber-
 gen, bestod returladningen af fiskevarer
 - sild, torsk og tran.

Alt dette lå i faste rammer og ses, hvad-
 enten man kigger i protokollen fra 1733,
 den fra 1769 eller den sidste fra 1798. De
 mange norske brædder, bjælker og lægter,
 som bragtes til Stubbekøbing fandt natur-
 ligvis anvendelse i byggeriet. Og det må be-



Stubbekøbing anno 1767. Umiddelbart ligner det en middelstor landsby, men der var tale om en købstad med egne skibe og dermed søværts forbindelser til hovedstaden, resten af Kongeriget, Hertugdømmerne, Nordtyskland og Norge. Vidnesbyrd herom - samt meget andet - kan man finde i de toldregnskaber fra syttenhundredtallet, som lykkeligvis har undgået kassation. (Pontoppidans Danske Atlas).

tyde, at man kan genfinde noget af dette tømmer, hvis man kigger på de 1700-tals-huse, som ligger i Stubbekøbing den dag i dag.

I en enkelt henseende ser det dog ud til, at der skete en ændring i dette ellers så stereotype mønster. For jernets vedkommen-de drejede det sig i 1733 kun om stangjern, først i de to sidste protokoller finder man kakkellovnene nævnt. Da var der til gengæld tale om mange af slagsen. Så skulle man i Stubbekøbing og omegn finde en gammel kakkellovnsplade af norsk oprindelse, kan man med rimelighed gætte på, hvordan den er kommet dertil.

Kolonialvarer, krydderier og andet kram

Toldstatistikkens højeste tal ser man i trafikken mellem Stubbekøbing og København. For varerne til hovedstaden gælder, at de stort set også havde samme præg til forskellige tider. I første række var det ligeledes her kornvarerne og flæsket, som fyldte lasten. Store mængder rug og byg samt vekslende kvanta hvede, malt, ærter, vikker, rug- og hvedemel. Hertil så foruden det meget flæsk alskens øvrige viktualier, fjerkræ, smør etc. Og endelig i sensommeren, i august måned, ladedes nogle af fartøjerne helt eller delvis med æbler og pærer.

På baggrund af denne oplysning vil den opmærksomme læser straks mumle ordet »pærskude«, og det med rette. Ganske vist har betegnelsen en lidt nedsættende klang. Men det skyldes sikkert blot hovne skippere på senere tiders store elegante skonnerter eller måske endda tåbelige landkrabber, som i bogstaveligste forstand så ned på de mange småfartøjer, bl.a. fra Stubbekøbing, som i kanalerne i København igennem flere århundreder oploshedde en pæn del af »storbyens« nødvendige tilførsler af fødevarer.

Set fra Stubbekøbing er det interessante nok så meget, hvad man til gengæld hentede i hovedstaden. Og hvad det angår var

mønsteret ikke helt så ensartet 1700-tallet igennem.

Returladningerne fra Kongens København var små i 1733. Det drejede sig først og fremmest om noget spansk salt, nogle få tønder tjære, lidt sæbe og sukker og nogle få ankre vin.

En god menneskealder senere var billedet ikke så lidt ændret. I et par københavnerladninger fra 1769 indgik både sukker, sirup, sæbe, sålelæder, synåle, svedsker, chokolade og conceptpapir, hvortil kom mandler, korender, ingefær, ostindiske tørklæder og - tør man gætte - »vestindisk« rom. Og det var i stigende mængder, for, hvor man før fandt 25 pund sukker stuvet ned, kunne det nu dreje sig om 350 pund ad gangen.

Går man endnu en 30 år frem i tiden kan man tilsvarende opregne ladninger indeholdende melis og kandis, risengryn og kaffebønner, kattuner og porcellæn, kanel og muskatblomme, vin og tobak foruden allerede nævnte kolonialvarer, urte- og isenkram.

Spørgsmålet er da, om forbrugsvanerne i den grad ændredes i Stubbekøbing og omegn? Blev man så meget mere velhavende på Nordfalster i tiden fra 1733 til 1798? Det er ikke umuligt, at det netop var tilfældet. Men der er også en anden forklaring, som hører med. Man finder den ved at kigge på de få, men særdeles interessante ladninger fra Lübeck år 1733.

Det var nemlig herfra, man på dette tidspunkt hentede rosiner og korender, svedsker og ingefær, knive og sakse, kamme og knappenåle samt ikke mindst lüneburger-salt og tjære. Det gjorde man ikke mere i 1798. Så meget tyder på, at Lübeck og København i begyndelsen af 1700-tallet måtte konkurrere om falstringernes gunst, når det gjaldt alle de mere specielle import- og industrivarer. Og endvidere, at København altså i anden halvdel af århundredet var gået sejrrikt ud af kappestriden. Og dog. For andre leverandører var kommet til.

Brændevin og mursten

Flensborgersten - de små og smalle mursten - ses gentagne gange i Stubbekøbing-protokollen fra 1769. Atter vil en byvandring med kig bag puds og skalmur nok afsløre, hvad der blev af de sten, som i betragtelig mængde sejlede til byen. Også i 1798.

Men studerer man yderligere 1798-protokollen, vil man se, at murstenene nu var suppleret ikke alene med en forbavsende mængde brændevin, men tillige med sukker, vin, cognac, tobak m.m. - altså med varekategorier, som man også hentede i hovedstaden.

Og går man så til protokollens registreringer af ladninger den anden vej, overraskes man ikke spor ved at konstatere, at der tilsvarende gik tøndevise af korn fra Falster til Flensborg Fjord. Parallellen i forholdet mellem Stubbekøbing på den ene side og henholdsvis København og Flensborg på den anden er slående. I begge tilfælde tjente den lille købstad som en art »fjern-opland« i rollen som leverandør af landbrugsprodukter og som aftager af »storbyernes« industri- og importvarer.

Købstad og gods

På det mere lokale plan havde Stubbekøbing så sit eget lille opland med *sin* udveksling af købmansgods for landbrugsvarer. Men yderligere et fænomen - hidtil uomtalt - sætter sit præg på toldprotokollerne, nemlig udskibningen til og fra godserne.

Intet er ganske vist at spore i denne henseende i protokollen fra 1733, hvad grunden så end kan være. Men i 1769 spillede et enkelt gods på egnen pludselig en betydelig rolle i toldregnskabet. Ved Borrehuset ved Grønsund udskibedes fra Karlsfeldt og Korselitze både korn og brænde i betydelige mængder bestemt både for København og Norge. Og omvendt ankom et fartøj til det selvsamme Borrehus med 1000 finske lægter, flyttegods og en del kurve og kasser

med mere specielle varer, alt sammen bestemt for Korselitze Gaard.

Dette ser noget ekstraordinært ud og afspejler da også en bestemt begivenhed, nemlig J.F. Classens køb af netop Korselitze og Karlsfeldt det foregående år, 1768, og den derefter følgende indflytning og reparation af en forfalden hovedbygning.⁶⁾ Frederiksværks grundlægger, Johan Frederik Classen, opholdt sig allerede i de første år en del på Falster, og et vidnesbyrd om hans levestandard finder man nok i de nævnte kurve og kasser, som ifølge toldbogen rummede kinesisk porcellæn, 50 flasker rødvin, 6 flasker champagne, 4 flasker bourgogne og 2 flasker madeira. Af »Congo Thee« noteredes kun et enkelt pund, hvad der dog ikke bør friste til en overfortolkning.

Bourgogne og madeira sendt til rigmandens gård var i vægt og mængde intet at regne imod det, der gik den anden vej. Også i 1798-regnskabet finder man godsernes udskibning af korn og andre fødevarer, men det, der i skibene fyldte mest, var brændet. Skovene på Nordfalster afgav både i 1769 og 1798 store mængder bøgebrænde, som skibedes til hovedstaden. Alt i alt drejede det sig i 1798 om godt 1700 favne, som dermed forklarer en meget stor del af stigningen i sejladsen på København, som den ses i toldstatistikken.

Bornholmerure og andre snurrepiberier

Med J.F. Classens ankomst til Korselitze nærmede man sig betænkeligt det atypiske og anekdotiske, som den efterfølgende konstatering af de fortsatte store brænde- og kornudskibninger fra godserne dog radede bod på. Ikke mindst brændet kan ansues som endnu en betydelig faktor i udvekslingen mellem hovedstaden og Stubbekøbing - eller mere præcist: dele af Stubbekøbing tolddistrikt.

Alligevel kan der være grund til at vende tilbage til bornholmerurene nævnt i et tidli-

gere afsnit. Set fra Stubbekøbing var stueurenes ankomst nok at betragte som noget mere lejlighedsvist, men hvordan vil sagen se ud, hvis man kigger i toldbogen fra Rønne? Her er der måske bidrag at hente til bornholmerurets historie.

Og så kan man spørge, om der da ikke i de tre toldprotokoller fra Stubbekøbing fra 1733, 1769 og 1798 er set noget tilsvarende spændende og specielt netop for denne lokalitet? Og det er der faktisk. Endda i dem alle tre.

Det viser sig nemlig, at Stubbekøbing havde en helt særegen eksportvare, som ikke vil kunne findes tilsvarende i ret mange andre danske tolddistrikters efterladte arkivalier. I den lille by på Nordfalster forfærdigede man nemlig tobakspiber - kridtpiber - som man forsendte til andre egne af Danmark såvel som til Norge. Og det viser sig, at de bevarede toldprotokoller i forening med andet toldmateriale kan presses for en ganske uventet mængde gode oplysninger om denne helt specielle branche, som i Stubbekøbing florerede i de tre sidste fjerdedele af 1700-tallet. Toldarkivaliernes nytte for studiet af kridtpibefabrikationens historie i Danmark er uomtvistelig, men herom er berettet andetsteds.⁷⁾ Pointen må i denne sammenhæng være, at når man kommer over den meget »kritiske« fase i forhold til toldregnskaber og deres kildeværdi, så er der uhyre meget spændende stof at hente, og det på de mest uventede steder.

Generalforsamling

Toldhistorisk Selskab afholder ordinær generalforsamling torsdag den 13. juni 1985, kl. 16.30 i Direktoratet for Toldvæsenet, Amaliegade 44, København, med følgende dagsorden:

- 1) Valg af dirigent.
 - 2) Beretning om virksomheden i 1984-1985.
 - 3) Regnskab for 1984-1985.
 - 4) Valg af bestyrelsesmedlemmer.
 - 5) Fastsættelse af kontingent.
 - 6) Indkomne forslag.
 - 7) Eventuelt.
- 1) Nina Bang om Sundtoldregnskaberne. Henvisninger til denne diskussion i Dansk Toldhistorisk Bibliografi - 1982, side 50-52.
 - 2) En demonstration heraf ses med Thelma Jexlevs artikel om de tidligste af de bevarede toldregnskaber andetsteds i dette nr af Zise.
 - 3) Anders Monrad Møller: Kongerigske toldregnskaber fra det 18. århundrede, Fortid og Nutid, Bd. XXVI, 1975, side 86-103.
 - 4) Anders Monrad Møller: Fra Galeoth til Galease, Studier i de kongerigske provinser søfart i det 18. århundrede (disputats, Odense Universitet), Fiskeri- og Søfartsmuseet, Esbjerg 1981.
 - 5) Forskellen i ind- og udgående for 1798 skyldes - bortset fra sejlad, der faldt på begge sider af årsskiftet - at »forbi-sejlere« og andre skibe med transitvarer er medtalt under udgående, men fratrasket opgørelsen over indgående sejlad.
 - 6) Danske Slotte og Herregaarde, Bd. 2, side 385 f. Classen boede i de første år i »Junkerhuset«, idet hovedbygningen var forfalden.
 - 7) Anders Monrad Møller: Pibemagerne i Stubbekøbing, Et mikrostudie i dansk 1700-tals historie. Udg. Museet Falsters Minder, Falcon 1985.

Efter generalforsamlingen bydes de fremmødte på en forfriskning.

Bestyrelsen

Toldhistoriske noter

Toldmuseet

Toldmuseet i Amaliegade får nu indgang fra havnesiden - man går bare videre nord-på fra Amaliehaven. Åbningstiden er tiden fra 6. maj til 31. august hverdage fra 12-15 samt lørdagene 11. maj, 1. juni, 6. juli og 3. august ligeledes kl. 12-15. Fra 1. sept. til 30. april onsdage 13-15.

Nyopstillet finder man en plancheudstilling om udviklingen indenfor toldvæsenet i de sidste 20 år.

Særudstilling i 1985 er: »Køb ikke deres liv«, om handel med udryddelsestruede dyr og planter (Washington-konventionen).

Udstillingen er resultatet af et samarbejde mellem Toldmuseet, Fredningsstyrelsen, Zoologisk Museum, Statens Plantetilsyn, Erhvervsgartnerne m.fl. Mange af de udstillede genstande er kommet til veje som et resultat af toldvæsenets kontrol, tilbageholdelse og senere konfiskering. Særudstillingen er særdeles børnevenlig.

Toldmuseer i udlandet

Alt efter hvor ferieturen går hen, vil det måske have interesse at se det lokale toldmuseum. Redaktionen har skaffet sig et foreløbigt overblik over toldmuseer i de forskellige europæiske lande - adresser ses nedenfor. Skulle vejen falde forbi, og har man et fotografiapparat med, vil en omtale og nogle billeder til Zise være velkomne.

Belgien

Tour des Finances

Boulevard de Jardin Botanique

Bruxelles

ma-fre 9-12 og 14-16

England

HM Customs and Excise Library,

Museum and Records

Kings Beom House

Mark Lane

London

Åben efter aftale

Frankrig

Musée des Douanes

1 Quai de la Douane

Bordeaux

alle dage undt. ma: 10-12 og 13.30-17.30

Holland

Belastingmuseum

Parklaan 14-16

Rotterdam

ma-fre 9-17

Italien

Historical Museum of the Guardia

di Finanza

Piazza Mariano Armellini 20

Rom

ma-fre 9-13 og lørdage 9-12

Norge

Norsk Tollmuseum

Schweigaardsgate 15

Oslo

Schweiz

Schweizerisches Zollmuseum

Cantine di Gandria

Besøg kun mulig med motorbåd,

april-oktober

daglig afgang kl. 14 fra Lugano Giardino.

Sverige

Tullhuset

Dalarö

Stockholm

Vesttyskland

Zollmuseum

Zollkriminalinstitut

Neuköllner-Strasse 1

Köln

Åben efter aftale

Die finanzhistorische Sammlung

Bundesfinanzakademie

Michaelsberg

Siegburg

Østrig

Bundes- Zoll und Zollwachsule

(Zollmuseum)

Landstrasser Hauptstrasse 148a

Wien

Åben efter aftale.

Inde i bladet

Svend Aage Ballisager: Toldassistent ved et lille toldsted under besættelsen	4
Thelma Jexlev: Middelalderlige toldregnskaber	21
Anders Monrad Møller: Bornholmerure tilsøs	37
Toldhistoriske noter	43

Register paa Konge azij Toedst
som i ghrer Aar en opbevart ved
Gefingder / or i fter Konge azij
Befalningh en delat or forvald
till iij Tindre / Item forst fraan
Item xxiij dagh Martij Indre vintz.
dagh / Item anden fraan vintz.
til Bartholomij / or Item tredie fra
Bartholomij Indre Item xxiij No.
nummer / iij Lij. Maad firs paa
Konge azij vintz en vedtiffet
som Item Bogh Item om indholdt iij

Item i ghrer Aar vor stor firs
en or diijr tindt i Nederlanden
att i list Kong som en xxiij tone
galt Item iij golt firs or vorint
aldtindt liff at B. Item Item for
Bint vintz Item vintz Item offz

Øresundstoldregnskab 1557. Det indledes: Register på Kgl. Maj.s told, som i dette år er oppebåret i Helsingør ... og fortsætter i andet afsnit: Item i dette år var stor hunger og dyrtid i Nederlandene.